

La presència de les dones en política és garantia de sensibilitat de gènere als ajuntaments?

Mònica Gelambí Torrell

Col·leccions CiP

Informes

número 1, 2008

Institut de Ciències Polítiques i Socials
Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona

Informes Ciutats i Persones

La col·lecció d'informes digitals és un espai de difusió d'estudis en profunditat sobre el gènere i les seves implicacions socials i polítiques. Es tracta d'una col·lecció no periòdica d'informes i estudis acadèmics encarregats pel Programa Ciutats i Persones a persones expertes en la matèria.

Autora

Mònica Gelambí Torrell és doctora per la Universitat Rovira i Virgili amb menció de doctorat europeu. Llicenciada en Ciències Jurídiques per la URV i en Ciències Polítiques i de l'Administració per la UB. Directora del Centre de formació i recerca Atena Gender Consulting i especialista en anàlisi de polítiques públiques, polítiques per a la igualtat d'oportunitats en àmbit local i gestió transversal de gènere. Sobre aquests temes ha realitzat cursos, conferències i ha publicat articles.

Introducció

“La presència de les dones en política és garantia de sensibilitat de gènere als ajuntaments?” La pregunta constitueix el principal interrogant d’aquest estudi.

En l’anàlisi realitzat gràcies a l’ajut a la recerca ‘Dones i Representació Política’ del Programa Ciutats i Persones de l’ICPS s’ha buscat establir si existeix algun tipus de relació entre el número de dones amb càrrecs de responsabilitat política municipal i la manera en què els ajuntaments entenen les polítiques públiques d’igualtat de gènere. En l’anàlisi d’aquesta possible relació causal s’ha prestat especial atenció als anys en el càrrec i a l’àmbit de responsabilitat en el que les dones actuen.

Aquesta recerca combina dues literatures feministes, la que es centra en la presència de dones en política i la que analitza les polítiques públiques de gènere.

El treball realitzat segueix l’enfocament d’anàlisi de polítiques públiques. A partir de la definició que cada ajuntament realitza de les polítiques d’igualtat en gènere, considerada variable dependent, s’analitza l’impacte que hi té la presència femenina, variable independent.

L’objecte d’estudi

Des de la creació d’organismes d’igualtat a Europa ja fa més de tres dècades, el tema de la desigualtat de gènere en la política ha entrat en el debat polític i les dones dins dels partits polítics han començat a lluitar per una representació més equilibrada i per uns mecanismes que fossin capaços d’impulsar aquesta representació (Lovenduski, 2005)

El tema de la representació política de les dones ha entrat en l’agenda política espanyola en els anys 1980 i en l’agenda europea en els últims 10 anys. A partir de l’any 1990 la Unió Europea es comença a preocupar pel tema i com a conseqüència comença a destinar fons a la investigació de les causes de la infrarepresentació de les dones en política, editant, entre altres publicacions, guies de conducta sobre com aconseguir un equilibri de gènere en la presa de decisions (Lombardo, 2007: 106).

Els estudis que es realitzen des d’aquesta perspectiva evidencien la baixa presència femenina en les institucions públiques, al mateix temps que intenten explicar les causes d’aquesta situació i proposar mecanismes que fomentin el canvi.

L'European Women's Lobby¹ critica que les dones tot i ser més de la meitat de la població i de l'electorat de la Unió Europea continuen estant subrepresentades en tots els nivells i cossos públics de presa de decisió. Per l'EWL i la literatura feminista que s'ocupa del tema la subrepresentació de les dones constitueix un seriós dèficit democràtic.

Les diferents causes que justifiquen aquesta situació es basen en la construcció de la política com una activitat masculina, el que implica que la política està determinada pel sistema de gènere i, al mateix temps, que la intervenció política reproduïx el sistema de gènere (Astelarra, 2005: 31).

La investigació empírica de Lovenduski² (2005) evidencia que els prejudicis de gènere existents en les institucions polítiques són el principal obstacle per la representació de les dones. El sexisme institucional fa referència al fet que les institucions polítiques recolzen «determinats tipus de comportaments masculins» relacionats amb l'agressivitat, la duresa i l'estil antagonista, ofereixen «una visió del món que implícitament accepta la divisió sexual del treball», i que es resisteixen a «les demandes de les dones de poder polític i responsabilitat» (Lovenduski, 2005: 58, a Lombardo 2007: 122).

Segons les conclusions del projecte MAGEEQ³, mentre que en el diagnòstic, el problema de la desigualtat de gènere en política sembla ser l'absència física de les dones en els llocs de poder. En el pronòstic, la solució que es proposa més sovint és l'increment del número de representants dones. Aquesta forma de plantejar el tema exclou als homes del problema, el que porta a pensar que es tracta d'un tema que no té en compte la perspectiva de gènere com categoria socialment construïda i interrelacional entre dones i homes, on les condicions i estil de vida d'un grup depenen i afecten l'altre (Lombardo, 07: 123).

La recerca que aquí es proposa intenta aproximar-se a la desigualtat de gènere en política des de la perspectiva de gènere. En comptes de centrar-se en les causes de les absències s'analitzen les característiques de les presències i el seu impacte en les polítiques públiques d'igualtat en gènere que els ajuntaments realitzen.

1 Es tracta d'una Organització No Governamental que actua de forma independent i rep finançament de la Unió Europea per recolzar i defensar els drets de les dones en l'àmbit europeu.

2 Estudi que es basava en entrevistes a candidates altament qualificades de les eleccions generals del 2001 en el Regne Unit.

3 El projecte MAGEEQ és un projecte europeu d'investigació, iniciat l'any 2003, amb l'objectiu d'analitzar els marcs interpretatius de les polítiques d'igualtat de gènere a Europa. S'ha realitzat una anàlisi comparativa dels marcs interpretatius de les polítiques d'igualtat de la Unió Europea i de sis països membres: Espanya, Grècia, Holanda, Àustria, Hongria i Eslovènia. El període estudiat va de l'any 1995 al 2004. Per més informació: <http://www.ucm.es/info/mageeq/proyecto.htm>

Hipòtesis explicatives

En aquest treball s'ha volgut reflexionar sobre l'impacte que la presència de dones regidores té en les polítiques municipals de gènere. Per a fer-ho s'ha prestat atenció a diversos aspectes:

- la presència femenina en els ajuntaments;
- les dones amb responsabilitats polítiques (regidories);
- les dones que formen part de l'equip de govern (alcaldesses i tinentes d'alcaldia);
- la continuïtat de les dones regidores en els respectius ajuntaments; i
- les àrees de responsabilitat que s'han atorgat a les dones en aquests ajuntaments.

La recerca ha buscat confirmar o refutar les següents hipòtesis de treball:

H1: La presència de dones en els equips de govern afavoreix la realització de polítiques per a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

H2: La presència de dones no garanteix que existeixi sensibilitat de gènere dins de l'ajuntament. Sent molt important el partit polític que pertanyen.

H3: Un major número de dones i una major continuïtat d'aquestes en política facilita que es treballi amb una idea més moderna de polítiques de gènere.

Metodologia

La metodologia que s'ha seguit en aquest projecte es base en l'instrumental d'investigació propi de l'anàlisi de les polítiques públiques. Des d'aquest enfocament s'entenen les polítiques públiques com acció i no tant com una estructura, donant gran importància al fet que tota activitat política i administrativa és el resultat de la matriu social en la que s'insereix l'organització.

Aquesta visió dinàmica de les polítiques públiques considera que qualsevol política que es dissenya és conseqüència de la consciència política existent en relació a l'àmbit en el que es vol intervenir. Que una determinada realitat social s'introdueixi en l'agenda institucional com un problema que necessita resposta és una decisió política, de la mateixa manera que ho és l'alternativa que es triï per a resoldre'l i la manera en que es portarà a terme. Tot

depèn de la idea política que en tinguin les persones responsables en aquell territori i moment històric, i aquesta concepció porta sempre aparellada una determinada consciència de gènere.

L'anàlisi de polítiques públiques dóna la possibilitat de connectar la vessant teòrica i abstracta de les polítiques públiques amb la seva concreció pràctica. Aquesta metodologia pretén aconseguir l'aplicació del coneixement teòric i empíric amb l'objectiu de millorar la pràctica de les polítiques públiques. Els i les analistes de polítiques s'han de comprometre amb l'ordre tripartit format per la responsabilitat democràtica, l'efectivitat en la resolució de problemes i l'eficàcia administrativa.

L'anàlisi de polítiques públiques permet realitzar un estudi pràctic i objectiu de la realitat a través de l'estudi dels seus productes polítics i dels seus processos d'elaboració.

En el procés d'elaboració de tota política els actors amb poder de decisió són elements claus, ja que les polítiques públiques són el producte d'una complexa interacció de persones i organitzacions. Cada actor transporta una certa definició del problema que es vol abordar, una certa imatge de la realitat sobre la que es vol intervenir. És essencial ser conscients de la importància que tenen els actors que aconsegueixen convertir la seva pròpia definició del problema en el punt de partida de l'acció política, ja que les alternatives que s'acabin portant a terme dependran d'aquesta definició política (Edelman, 1988).

A través d'aquest enfocament es vol analitzar el pes que es pot atribuir a les dones en la definició de les polítiques públiques de gènere i si existeixen factors que condicionin aquesta influència.

És important no oblidar que les polítiques públiques no són un producte unilateral dels òrgans de govern, sinó que aquests decideixen influenciats del seu entorn i de la xarxa que s'acaba creant al voltant de tota política. Context que juga un paper encara més decisiu quan es parla de política municipal.

Estructura de l'estudi

L'estudi consta de dues dimensions que s'entrellacen durant tot el seu procés, una dimensió quantitativa i una qualitativa.

L'anàlisi quantitativa del projecte s'ha realitzat gràcies a les dades sobre els càrrecs electes als Ajuntaments de Catalunya que proporciona el banc de dades 'Dones i homes protagonistes a les institucions democràtiques catalanes', de l'ICPS (Institut de Ciències Polítiques i Socials).

L'anàlisi qualitativa interpreta els números obtinguts relacionant-nos amb la classificació que s'ha realitzat dels municipis en base a la seva definició de les polítiques d'igualtat en gènere. Els 45 municipis catalans de més de 20.000 habitants que conformen aquest estudi han estat classificats en 5 tipologies⁴ que representen diferents maneres d'entendre les polítiques d'igualtat en gènere.

TIPUS I. Les polítiques d'igualtat d'oportunitats entre sexes com a fonts de noves desigualtats i discriminacions

TIPUS II. Les polítiques d'igualtat en gènere ja no són necessàries

TIPUS III. Les polítiques d'igualtat en gènere són polítiques per ajudar i protegir a les dones en risc d'exclusió social

TIPUS IV. Les polítiques d'igualtat en gènere són polítiques per fomentar una major presència pública de les dones (mercat laboral i vida pública)

TIPUS V. Les polítiques d'igualtat de gènere són polítiques transversals de gènere

En el primer capítol s'introdueix la reflexió teòrica que existeix al voltant de les polítiques d'igualtat en gènere. Per presentar en el segon capítol les diferents tipologies de polítiques locals d'igualtat en gènere. Aquesta classificació actua com a variable que es vol explicar durant tot l'anàlisi, explicació que s'intenta aconseguir a partir del paper jugat per les dones regidores en els ajuntaments estudiats.

En tercer lloc s'analitza la importància de la presència femenina en els ajuntaments analitzats amb l'objectiu d'establir si una major presència de dones regidores equival a una major implicació política amb les polítiques d'igualtat en gènere. Per a valorar aquesta presència s'ha considerat interessant analitzar quina és la permanència de les dones en el rol de regidores i si aquest factor influeix d'alguna manera en l'idea política que hi ha darrera les polítiques d'igualtat en gènere.

⁴ Classificació realitzada per Mònica Gelambí (2005) després de realitzar l'anàlisi de les polítiques que els ajuntaments catalans de ciutats amb una població superior als 20.000 habitants, sense incloure el cas de Barcelona, realitzaven sota el títol de "polítiques per a la igualtat d'oportunitats entre dones i homes o de gènere". L'anàlisi es centrava en la definició política dels seus responsables municipals i es va portar a terme mitjançant entrevistes en profunditat. El treball de camp es va dur a terme en el període comprès entre el 4 novembre 2002 i el 10 de febrer de 2003. La mostra estudiada estava formada per un total de 45 ciutats, que representa el 90% dels municipis catalans amb una població superior als 20.000 habitants. La proposta inicial tenia 6 tipologies, que hem convertit en aquest article en 5 perquè les diferències existents entre els inicials models 4 i 5 eren massa subtils perquè s'inclouin en aquesta anàlisi.

En quart lloc l'atenció es centra en les dones que componen el govern, deixant excloses de l'anàlisi les dones que es troben dins de l'oposició. L'objectiu és analitzar si el percentatge de dones en el govern crea alguna diferència en les polítiques d'igualtat en gènere. En relació a les dones en el govern s'analitzen dos aspectes, el tipus de responsabilitats que se'ls hi atribueixen i si formen part o no del consell de govern, és a dir, del centre neuràlgic de presa de decisió dels ajuntaments.

L'anàlisi acaba amb les conclusions on s'avaluen les hipòtesis de partida.

1. Les polítiques públiques d'igualtat en gènere

La gestió transversal de gènere⁵ s'ha incorporat dins del discurs dels polítics i polítiques com la visió 'més moderna' de les polítiques d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones. En la major part dels països que formen part de la Unió Europea és possible observar com els governs han assumit el compromís formal d'implementar la perspectiva de gènere. Aquest fet es deu a les campanyes de promoció i difusió que s'han fet des de la Unió Europea, el Consell Europeu i l'Organització de les Nacions Unides (Daly, 2005: 434-5).

Existeixen moltes interpretacions al voltant de què és i com s'ha de definir la gestió transversal de gènere. Aquesta pluralitat comporta certa confusió i per aquest motiu es considera important deixar clar des d'un inici que les polítiques per a la igualtat d'oportunitats i la gestió transversal de gènere són termes complementaris, però no equivalents (Woodward 2003: 68). Posició compartida per Daly (2005), Woodward (2001, 2003), Verloo (2005), la Unió Europea i el grup d'especialistes en mainstreaming del Consell d'Europa (1999), entre d'altres.

Daly (2005: 437) afirma que la introducció de la gestió transversal de gènere en comptes de fer desaparèixer les altres aproximacions d'igualtat de gènere ja existents, ha provocat que cada territori faci el seu propi combinat d'enfocaments. Realitat que comporta certa complexitat perquè els tres models (igualtat de tracte, acció positiva i gestió transversal de

5 El gender mainstreaming s'ha traduït en català com 'transversalitat de gènere' o 'gestió transversal de gènere', traducció que ha estat criticada per ser parcial, ja que tan sols reconeix un aspecte del mainstreaming: la introducció horitzontal (o transversal) de la perspectiva de gènere en totes les àrees, nivells i fases del procés polític. Sense fer referència al moviment invers, es a dir, a la idea de que la perspectiva de gènere ha de ser part de la corrent política principal i s'ha d'aplicar per establir els objectius i les prioritats de l'agenda política general (Lombardo, 2004: 67). Tot i els problemes que acabem d'exposar en aquest estudi utilitzarem les expressions 'transversalitat de gènere' i 'gestió transversal de gènere' per a referir-nos al concepte de 'gender mainstreaming'.

gènere) molts cops es troben íntimament interconnectats i s'han construït uns sobre els altres⁶.

La literatura acadèmica diferencia, per tant, tres tipus de polítiques per a la igualtat en gènere (Rees, 1998): polítiques per un tracte igual; polítiques d'acció positiva i la gestió transversal de gènere⁷.

A) POLÍTIQUES PER UN TRACTE IGUAL. La perspectiva de la igualtat de tracte va ser la predominant durant el feminisme de primera onada (*first wave feminism*). Es base en la teoria feminista liberal, que pretén la igualtat formal per les dones dins del sistema normatiu existent. Les accions que es desenvolupen en aquesta perspectiva garanteixen a les dones els mateixos drets i oportunitats dels homes en l'esfera pública. El problema s'afronta és l'exclusió de les dones en un món que es concep com de gènere neutre. Les polítiques que s'han elaborat des d'aquesta perspectiva han estat, en la seva majoria, propostes legislatives per donar a les dones els mateixos drets que als homes i polítiques antidiscriminatòries. Es tracta principalment d'intervencions legislatives. Aquestes propostes no modifiquen, en cap cas, les estructures que continuen prenent a l'home (masculí) com a patró de mesura.

B) POLÍTIQUES D'ACCIÓ POSITIVA. Aquestes polítiques van aparèixer durant la segona onada de feminisme, que es va donar des dels anys 1960 als anys 1980. En aquestes dues dècades conviuen una gran multiplicitat de corrents de pensament feminista (existencialistes, liberals, marxistes, socialistes, psicoanalítiques, etc.). Tot i les diferències existents entre corrents es comparteix la creença que els homes i les dones són iguals, però diferents degut a una varietat de factors com són la socialització, les solucions econòmiques del capitalisme o la manera en que els pares i mares es relacionen amb els fills i filles des del començament de la vida. En general, aquesta perspectiva veu a les dones com un grup en desavantatge com a conseqüència de la tradició i de l'evolució històrica. La igualtat de gènere en aquesta perspectiva es base en la idea de la 'igualtat' d'oportunitats entre dones i

6 Daly et al. (2004: 10) en la seva avaluació sobre el progrés en la integració de la perspectiva de gènere en les polítiques públiques d'Europa, i de l'impacte d'aquesta integració en la qualitat d'aquestes polítiques, diferencia el mainstreaming de gènere dels enfocaments d'igualtat de tracte i d'acció positiva, considerant que tots tres són enfocaments importants de la igualtat de gènere. Per exemplificar aquesta trilogia utilitza el cas de Suècia, país que ressalta pel seu grau de desenvolupament en la incorporació de la gestió transversal de gènere. En aquest país, el principal objectiu d'aquest enfocament és la lluita contra els orígens estructurals de les desigualtats de gènere en la societat. Objectiu que s'ha considerat un repte que ni la igualtat de tracte ni l'acció positiva ha aconseguit, ja que només es podrà atrapar amb la integració de la perspectiva de gènere en les esferes social, política i econòmica.

7 Squires (1999) diferencia tres diferents estratègies polítiques feministes que coincideixen amb les tres tipologies desenvolupades en aquest estudi. Squires parla de l'estratègia de la inclusió, que es base en el principi de la igualtat; l'estratègia de la revocació (reversal), que es base en el principi de la diferència; i l'estratègia del desplaçament (displacement) que es base en el principi de la diversitat.

homes, però dins d'un nou escenari pels homes i les dones. Quan aquesta perspectiva es tradueix en polítiques es realitzen polítiques d'acció positiva, accions adreçades exclusivament a les dones. Per Squires (2005) en aquesta segona visió el que es problematitza són les cultures o pràctiques masculines i femenines i es busca el reconeixement d'una identitat de gènere femení. S'elaboren programes i projectes, sent pocs els casos en que s'ha creat legislació específica. El projecte EQUAPOL⁸ ha demostrat que aquestes polítiques s'han utilitzat més en unes àrees temàtiques que en unes altres. S'han realitzat sobretot ocupació, educació i formació i en protecció social. I alguns països n'han fet un ús major que altres (Espanya es presenta com un país on aquestes polítiques tenen una especial importància) (Daly i Clavero, 2003a: 15).

C) LA GESTIÓ TRANSVERSAL DE GÈNERE (*Gender Mainstreaming*). La perspectiva de gènere està connectada amb la tercera onada de feminisme, que apareix a finals dels anys 1980. Aquesta visió promou la igualtat basada en la diferència i està estretament arrelada amb el feminisme post modern i post estructuralista. Es remarca la idea que no hi ha un escenari que sigui de gènere neutre, el que implica que és de gran importància tenir en compte els elements masculins i/o femenins que s'han inclòs en el seu disseny. El problema que es vol afrontar no és (només) l'exclusió de les dones, o dels homes com a norma, sinó el món del gènere en sí mateix, perquè és aquest punt de partida el que privilegia uns grups, mentre n'oprimeix a uns altres. A nivell polític aquesta perspectiva es tradueix en gestió transversal de gènere que aspira anar més enllà del gènere a través d'una política de la diversitat. Es dóna importància al reconeixement, valorització i celebració de les diferències de gènere. Identificar la gestió transversal de gènere en les polítiques no és una empresa fàcil. Aquesta dificultat es deu al fet que l'adopció d'aquesta aproximació no s'identifica amb una determinada legislació o unes polítiques específiques adreçades a les dones. Per poder percebre la seva existència serà necessari examinar els continguts polítics generals, els processos i les institucions (Daly i Clavero, 2003a: 16).

8 El projecte EQUAPOL és un projecte europeu, que té per objectiu l'avaluació del progrés en la integració de la perspectiva de gènere en les polítiques públiques d'Europa, i de l'impacte d'aquesta integració en la "qualitat" d'aquestes polítiques. L'estudi s'ha realitzat en el període 2002-2004 i s'ha centrat en 8 estats membres: Bèlgica, Espanya, Grècia, Irlanda, Lituània i el Regne Unit. Les conclusions es poden trobar a la següent pàgina Web: www.equapol.gr

Tipologia de polítiques per a la igualtat en gènere

Tipologia	Diagnosi (Què es vol canviar?)	Atribució de causalitat (Qui o què és responsable del problema?)	Pronòstic (Què s'hauria de fer?)	Responsable de l'actuació (Qui hauria de realitzar l'acció?)
Igualtat en el tracte	Hi ha diferents lleis / drets pels homes i per les dones	Responsabilitats individuals	Canviar les lleis amb l'objectiu de garantir formalment la igualtat de drets entre homes i dones	Legisladors
Acció positiva	Desigual posició i punt de sortida dels homes i de les dones. Les dones com a grup desavantatjat	A nivell individual i a nivell estructural	Dissenyar i destinar fons específics a projectes adreçats a problemes de dones o de grups específics de dones	Agències d'igualtat per a la dones, alguns cops de forma conjunta amb organitzacions institucionalitzades
Gestió transversal de gènere	Fonaments de gènere en les polítiques i institucions socials	Els 'policy makers'	(re)organització dels processos polítics per incorporar la perspectiva de la igualtat de gènere en totes les polítiques.	Tots els actors involucrats en el procés de disseny de les polítiques públiques

Font: Verloo (2001) adaptat per Daly i Clavero (2003: 9)

La Comissió Europea recomana la utilització de forma simultània de les tres estratègies d'igualtat de gènere com es pot extreure del Cinquè Programa de la Comissió, "Cap a una estratègia marc comunitària sobre la igualtat entre homes i dones (2001-2005)", que estableix la igualtat entre homes i dones com a principi fonamental per a la Comunitat (article 2) i especifica que «L'objecte del programa correspon a **l'estratègia global comunitària sobre la igualtat entre homes i dones**, que engloba totes les polítiques comunitàries dirigides a aconseguir la igualtat, incloses les polítiques d'integració de la igualtat i les accions específiques dirigides a les dones.»

Aquesta aproximació que combina igualtat de tracte, accions positives i polítiques transversals de gènere també ha estat desenvolupada en l'estratègia europea per a l'ocupació, en les línies guies que el Consell i la Comissió han elaborat perquè siguin seguides pels diferents estats membres. A nivell pràctic es pot afirmar que tant la Comissió com el Consell Europeu recomanen l'ús de les tres estratègies per a la igualtat de gènere (Walby, 2005: 329).

Verloo (2005: 346) defensa que les tres aproximacions no són mútuament excloents, sinó que a la pràctica és possible combinar-les⁹. Aquesta postura ja va ser recollida en l'informe

⁹ Des de la teoria feminista, no obstant, no existeix unanimitat respecte aquest posicionament. Algunes teòriques defensen una definició àmplia de la gestió transversal de gènere, en la que s'inclouen les tres categories de polítiques per a la igualtat. Posició defensada per Booth i Benetth

elaborat pel Grup d'experts en mainstreaming del Consell d'Europa, que Verloo va presidir. Concretament l'informe afirma que *«el mainstreaming de gènere no pot reemplaçar ni redundar en els mecanismes i polítiques existents en matèria de gènere. (...) El mainstreaming i la política específica d'igualtat no són solament estratègies duals i complementàries, sinó que formen una estratègia 'doble'»* (1999: 27-31).

Aquesta combinació la trobarem en diferents graus en les cinc tipologies en les que s'han distribuït els ajuntaments catalans, que veurem en el següent capítol de forma més detallada.

La gestió transversal de gènere

La gestió transversal de gènere té una dimensió teòrica i una dimensió pràctica. En la seva dimensió pràctica, es tracta d'un procés que promou la igualtat de gènere al mateix temps que és un intent de millorar l'efectivitat de les principals polítiques gràcies a la incorporació de la visió masculina i femenina i la seva relació en les presumpcions, els processos i els resultats. En la seva dimensió teòrica, la transversalitat de gènere és un procés de revisió dels conceptes claus per definir un món amb visió de gènere (Walby, 2005: 321). La dimensió que a nosaltres ens interessa i en la que ens centrarem és la pràctica.

La definició de gestió transversal de gènere més citada en la literatura Europea ha estat elaborada per Mieke Verloo com a responsable del grup d'especialistes en mainstreaming del Consell d'Europa (1999: 26) *«El mainstreaming de gènere és la organització (la reorganització), la millora, el desenvolupament i l'avaluació dels processos polítics, de manera que una perspectiva d'igualtat de gènere, s'incorpori en totes les polítiques, en tots els nivells i en totes les etapes, pels actors normalment involucrats en l'adopció de mesures polítiques»*. Aquesta definició considera la gestió transversal de gènere com un procés de canvi de les rutines polítiques.

El primer que es pot extreure d'aquesta definició és l'objectiu de la gestió transversal de gènere, que és la igualtat de gènere. Concretament l'informe exposa que: *«El mainstreaming de gènere significa que la igualtat de gènere és part de les polítiques comuns, i implica una definició més àmplia, completa i detallada de la igualtat de gènere, valorant les diferències i la diversitat»*.

(2002) i per Squires (2005). Mentre altres estudis consideren que es tracta de polítiques diferents, el que implica que la gestió transversal de gènere és quelcom divers respecte a les polítiques d'igualtat de tracte i a les polítiques d'acció positiva. Punt de vista compartit per Rubery et al. 1998 i Rees 1998.

Una segona conseqüència de la definició són les implicacions polítiques i tècniques del procés, la necessitat d'una nova forma d'aproximar-se a les polítiques públiques i d'introduir canvis en la cultura institucional i en l'organització que guiaran els canvis que es produiran en les estructures de la societat.

El text també diu que l'objecte d'interès del mainstreaming són totes les polítiques a tots els nivells i en totes les etapes, mentre que els subjectes actius del mainstreaming són els actors ordinaris. Aquesta posició implica la formació i educació dels actors ordinaris en l'elaboració de les polítiques perquè introdueixin estratègies de gestió transversal en la seva pràctica.

L'objectiu de les polítiques de gènere és, com indica la definició del grup d'experts, la igualtat de gènere¹⁰ entesa com «una visió, un empoderament i una participació d'ambdós sexes en totes les esferes de la vida pública i privada. La igualtat de gènere és l'oposat a la desigualtat de gènere, no a la diferència de gènere i s'adreça a promoure la plena participació de les dones i els homes en la societat» (1999: 11). Més endavant concreta que els objectius més importants de la igualtat de gènere inclouen el reconeixement i la plena implementació dels drets de la dona com drets humans; el desenvolupament i l'avenç en democràcia representativa; la independència econòmica de l'individu (per facilitar l'equilibri de poder entre sexes); l'educació i el reconeixement comú de dones i homes de la necessitat d'eliminar els desequilibris en la societat i la seva responsabilitat compartida per portar-ho a terme (1999: 15-16).

Nancy Fraser (1997: 45-48) resumeix de forma molt interessant els objectius que es poden incloure dins de la igualtat de gènere. Concretament l'autora introdueix el concepte d'equitat de gènere. Es tracta d'una noció complexa que comprèn diferents principis normatius: la prevenció de la pobresa, la prevenció d'una dependència explotable, la igualtat de gènere en els ingressos, en l'oci i en el respecte, la promoció de la participació de les dones conjuntament amb els homes en totes les àrees de la vida social, i la reconstrucció de les "institucions androcèntriques"¹¹.

El nostre estudi parteix de la consideració que la gestió transversal de gènere implica 'transformació' (Rees, 1998), que s'haurà de plasmar en un canvi d'agenda, de les prioritats i de les definicions que originen l'actuació pública. Això vol dir que no es tracta d'assimilar a les dones dins del món dels homes, i tampoc es tracta de mantenir un dualisme entre dones

¹⁰ Verloo (2005: 355) confessa que segurament la imprecisió terminològica que hi ha al voltant del concepte 'igualtat de gènere' ha afavorit que la definició hagi estat tan àmpliament utilitzada pels diferents estats de la UE, ONGs i investigadors/es, perquè s'ha convertit en un camaleó, que canvia de color tenint en compte el context polític i social en el que s'ha de portar a terme.

¹¹ Posició defensada per Perrons (2005).

i homes, sinó que es tracta d'alguna cosa nova, a partir de la qual les feministes han canviat la corrent principal de les polítiques públiques. Com exposa Verloo (2005: 348) per a fer-ho caldrà incorporar una estratègia d'empoderament a l'estratègia de transformació, perquè d'aquesta manera es dóna la possibilitat a nous actors d'entrar en la promoció de l'agenda de la igualtat en gènere.

Rai (2003) conceptualitza la gestió transversal de gènere com un procés de democratització de gènere. D'inclusió de les dones i de les seves percepcions dels interessos polítics i dels projectes polítics dins dels processos d'elaboració de les polítiques públiques. El que es vol saber gràcies a aquest estudi és si una major presència de dones regidores en els ajuntaments facilita aquest procés de democratització de gènere.

2. Tipologia de polítiques municipals d'igualtat en gènere a Catalunya

Les diferents polítiques municipal d'igualtat de gènere avui en dia existents a Catalunya es poden resumir en la següent tipologia que distingeix cinc tipus o models teòrics.

En la classificació és important diferenciar des d'un primer moment dos grans grups: ajuntaments que no han introduït la problemàtica dins de la seva agenda institucional (tipus I i II) i ajuntaments que consideren que la igualtat en gènere és una problemàtica de responsabilitat política municipal (tipus III, IV, i V).

TIPUS I. Les polítiques d'igualtat d'oportunitats entre sexes com a font de noves desigualtats i discriminacions.

Es tracta d'ajuntaments que no han introduït les desigualtats per raó de gènere en la seva agenda política municipal, no creuen que es tracti d'una realitat problemàtica a la que se li pugui atribuir una rellevància política i, a més, manifesten que consideren que l'existència d'actuacions realitzades sota aquest prisma és perjudicial sobretot per les dones. Jutgen negatiu i per si discriminatori plantejar que en l'actualitat existeixen problemes de desigualtat entre les persones en base al seu sexe. Aquest convenciment no implica, no obstant, que s'estiguin realitzant polítiques d'assistència social a la població exclosa, i que alguns d'aquests programes s'adrecin a determinats col·lectius de dones.

TIPUS II. Les polítiques d'igualtat en gènere ja no són necessàries.

Són ajuntaments que manifesten no haver introduït mai en la seva agenda institucional l'existència d'un problema polític en relació a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones. La seva característica fonamental és que no es creu que existeixi una problemàtica que obligui als ajuntaments a actuar des del moment en que legalment s'ha garantit la igualtat entre homes i dones. Aquest posicionament no impedeix que es realitzin actuacions adreçades a certs col·lectius de dones amb problemes específics, però aquestes problemàtiques no es relacionen amb el sexe de la persona, sinó amb el seu nivell econòmic i de formació i a la seva situació professional i familiar, i s'afronten des del departament de serveis a les persones o benestar social.

TIPUS III. Les polítiques d'igualtat en gènere són polítiques per ajudar i protegir a les dones a risc d'exclusió social.

Les polítiques per a la igualtat d'oportunitats i de gènere es consideren l'eina clau per ajudar a les dones a vèncer les dificultats que tenen per accedir al món públic, prestant una especial atenció al mercat de treball. Es proposen accions per evitar que la maternitat conjuntament amb altres responsabilitats de cura i domèstiques siguin un problema per poder participar en les altres esferes de la societat. No es volen canviar les estructures, ni els rols de gènere, no s'inclouen els homes en la definició del problema, l'únic que es vol és facilitar a les dones la seva entrada en el mercat de treball, la conciliació de la seva vida familiar i laboral i que puguin accedir als seus drets.

TIPUS IV. Les polítiques d'igualtat en gènere són polítiques per fomentar una major presència pública de les dones (mercat laboral i vida pública).

S'entenen les polítiques d'igualtat d'oportunitats com polítiques transformadores. Les mesures que es realitzen busquen afavorir una major presència de les dones en aquelles esferes on estan infrarepresentades. L'objectiu és introduir les dones en les esferes de poder, però no es planteja la necessitat de canviar els àmbits de poder o de transformar les estructures en les que es fonamenta la societat. S'espera que aquestes accions conduixin a les dones a desenvolupar un rol sou com a conseqüència de l'increment de la seva presència en els diferents espais i, sobretot, en els llocs de presa de decisions. No creuen que s'hagin d'introduir més canvis a través de polítiques municipals, si són necessaris seran decidits pels òrgans de govern quan siguin paritaris en termes de gènere.

TIPUS V. Les polítiques d'igualtat de gènere són polítiques transversals de gènere.

Les polítiques d'igualtat en gènere es defineixen des de la perspectiva de la gestió transversal de gènere. Es consideren polítiques transformadores que han d'incidir en els homes i en les dones i que han d'aplicar-se en tots els àmbits i des de tots els nivells polítics. Persegueixen introduir la mirada de gènere en la política i les polítiques municipals perquè es faci un nou repartiment de papers en la societat entre homes i dones i s'adaptin les estructures de la comunitat (horaris, institucions, etc.) a la nova distribució de poder, que serà la base de l'elaboració d'un nou contracte social. El que es pretén aconseguir és introduir una nova manera d'entendre i de mirar la realitat i que aquesta sigui assumida, encara que sigui molt a poc a poc, per tothom, tant homes com dones.

Si es torna a la classificació realitzada per la literatura feminista i que s'ha exposat abans es possible apreciar un gran paral·lelisme. Els models I i II queden exclosos d'aquesta anàlisi perquè es tracta d'ajuntaments que no realitzen polítiques d'igualtat en gènere. El model III inclou els consistoris que tan sols realitzen polítiques per un tracte igual, ja que el seu objectiu és sobretot assegurar que les dones objecte de determinades problemàtiques tinguin les mateixes oportunitats que la resta de dones i evitar la seva discriminació a través de programes contra la violència masclista, cursos de formació per dones majors de 45 anys, etc. El model IV combina les polítiques d'un tracte igual amb polítiques d'acció positiva. El centre d'interès de totes les polítiques que es realitzen són les dones sense prestar atenció a les relacions de gènere existents en la societat. Finalment, els ajuntaments del model V segueixen l'enfocament dual que planteja la Comissió Europa i combinen polítiques de les tres tipologies de Rees, polítiques per un tracte igual i d'acció positiva adreçades a les problemàtiques que afecten a les dones i que necessiten una actuació específica (per exemple la lluita contra la violència masclista o programes per les dones immigrades) i polítiques transversals de gènere que intenten donar visibilitat a la importància de les relacions de gènere en les diferents àrees municipals.

Seguint aquesta classificació es possible afirmar que tan sols els ajuntaments que s'han inclòs en el tipus V realitzen polítiques públiques de gènere, encara que una gran part dels consistoris del tipus IV afirmen en els seus discursos polítics que estan apostant per la gestió transversal de gènere. Com afirma Daly (2005: 439) la combinació de les polítiques de gènere amb polítiques d'igualtat en el tracte i polítiques d'acció positiva pot comportar a definicions errònies de la gestió transversal de gènere. Alguns actors polítics consideren que realitzen polítiques de gènere perquè utilitzen una definició àmplia del concepte en el que inclouen totes les polítiques per a la igualtat d'oportunitats entre dones i homes; interpretació considerada errònia per una gran part de la literatura de gènere (Varella, 2002; Gelambí, 2005; Daly, 2005).

3. La presència política de les dones en els ajuntaments catalans (1979–2003)

L'anàlisi realitzada de la composició femenina dels ajuntaments de les ciutats amb una població superior als 20.000 habitants ha tingut en compte la classificació dels ajuntaments en 4 models. Cada model defineix d'una manera diferent les polítiques d'igualtat en gènere:

MODEL 1: Ajuntaments que no han inclòs la igualtat en gènere en l'agenda institucional (tipus I i tipus II)

MODEL 2: Les polítiques d'igualtat en gènere són polítiques per ajudar i protegir a les dones a risc d'exclusió social (tipus III)

MODEL 3: Les polítiques d'igualtat en gènere són polítiques per fomentar una major presència pública de les dones (mercat laboral i vida pública –comunitària i política) (tipus IV)

MODEL 4: Les polítiques d'igualtat de gènere són polítiques transversals de gènere (tipus V)

MODELS	NOMBRE MUNICIPIS
Model 1	11
Model 2	8
Model 3	18
Model 4	8

L'anàlisi es centra en 7 períodes legislatius, el que significa tenir presents les dades des del 1979 fins el 2003. Les entrevistes que han donat lloc a la classificació dels ajuntaments en base a la seva definició de polítiques d'igualtat en gènere es van realitzar abans de les eleccions municipals del 2003, per tant, aquesta anàlisi podrà d'alguna manera analitzar les conseqüències que tenen les polítiques d'igualtat en gènere que els ajuntaments estan realitzant en l'empoderament de les dones.

Presència de dones als ajuntaments

L'estudi, en aquesta primera part, treballa amb el percentatge de dones presents en els consistoris tenint en compte totes les persones electes. S'ha decidit treballar amb

percentatges perquè d'aquesta manera es possible comparar dades, ja que l'estudi engloba ajuntaments d'entre 20.000 i 500.000 habitants, el que es tradueix en grans diferències en termes absoluts de representants municipals. El que interessa no és saber si són 2, 3, 4 o 20 les dones presents en les administracions municipals, sinó si es tracta d'un 15% o d'un 50% dels regidors existents.

El quadre 1 recull la presència femenina en els ajuntaments des de la legislatura que inicia l'any 1979 fins a la que inicia el 2003. Cada taula resumeix un model, aportant la informació referent al percentatge de dones electes.

El model I es caracteritza perquè no existeix una trajectòria compartida per tots els ajuntaments que no han inclòs les desigualtats de gènere en l'agenda política. En línia general s'observa una presència femenina bastant baixa en la majoria dels consistoris. El percentatge dones existent en 9 dels 11 organismes que formen aquest grup és inferior al 20% dels càrrecs electes fins a les eleccions del 1995, que passa a ser d'entre un 20 i un 30 per cent després de les eleccions del 2003. La quota més elevada en aquest grup és del 33,3%, en un sol dels ajuntaments d'aquest model les dones representen un terç de les persones electes.

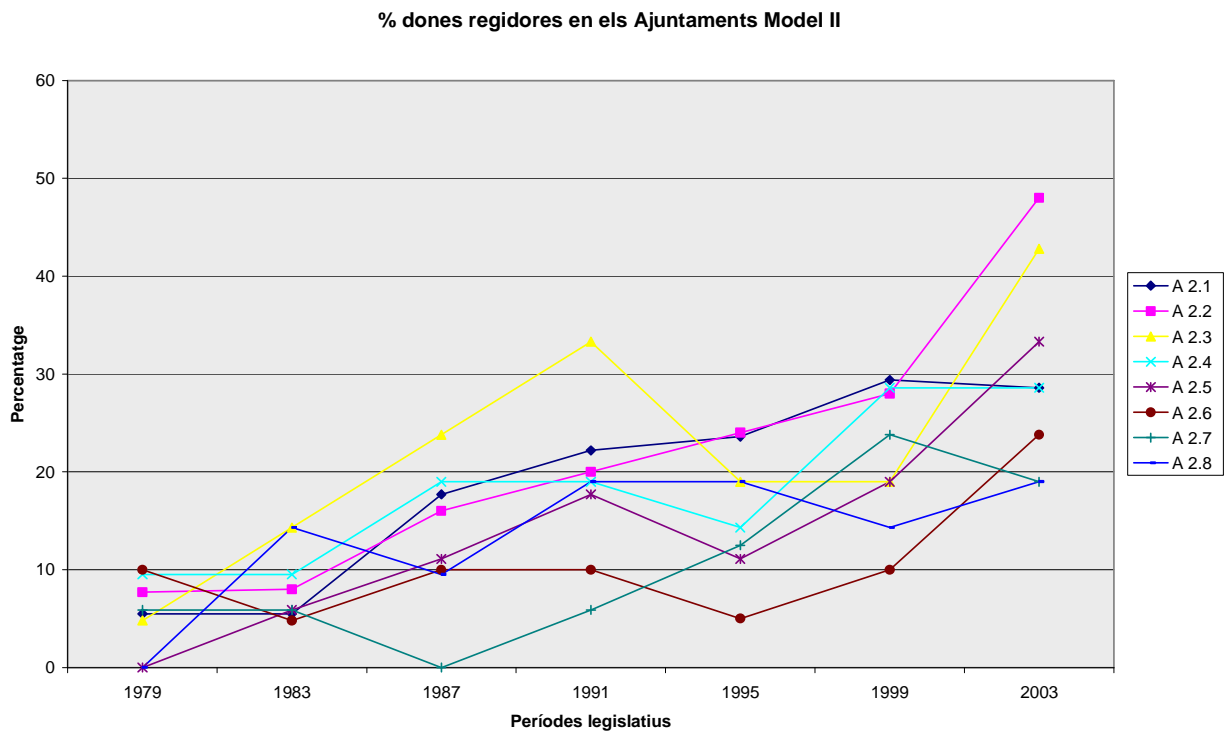
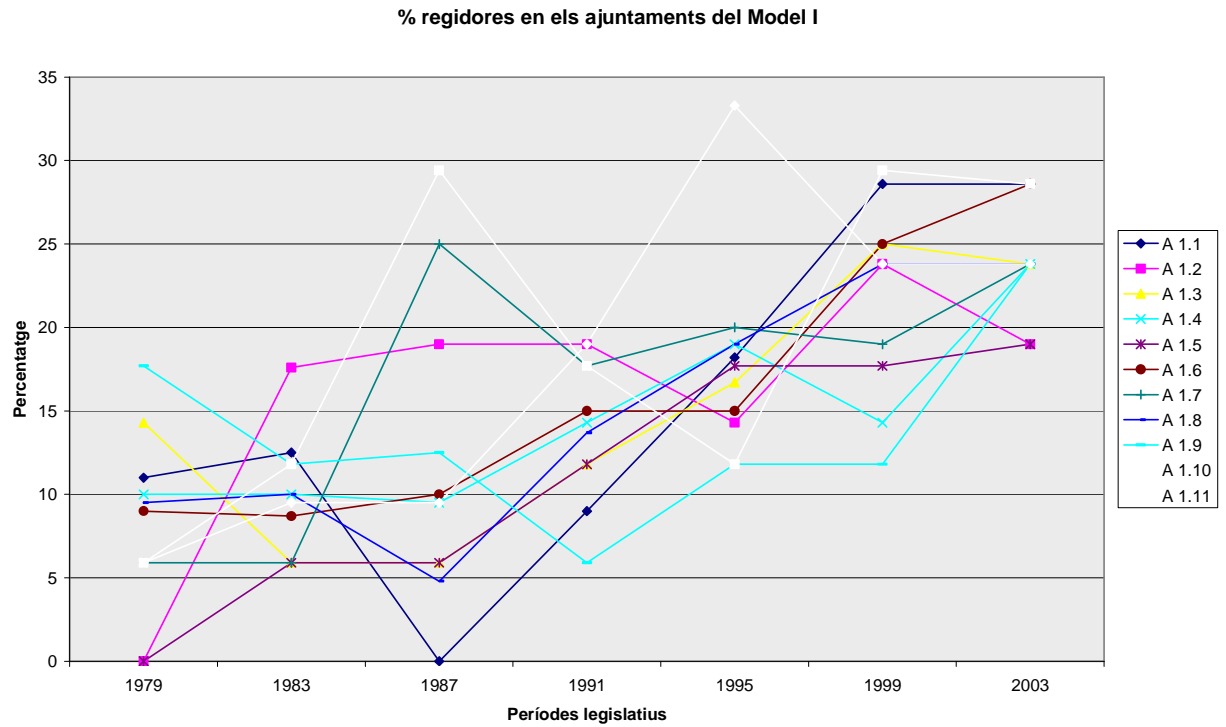
El model II està format per 8 ajuntaments, que defineixen les polítiques d'igualtat en gènere com polítiques per les dones que afronten majors dificultats, i presenta menys alts i baixos que els existents en el primer model. Es possible, per tant, observar una tendència compartida, que confirma que els consistoris van incrementant a poc a poc la presència femenina, situant-se en el 2003 a més del 40% en dos casos, més del 30% en un altre cas i entre el 19 i el 29% per la resta de consistoris.

El model III és el més nombrós, format per 18 ajuntaments, el que comporta que sigui molt difícil definir una única trajectòria. De totes maneres s'observa una tendència favorable a incrementar el número de dones electes amb el pas dels anys, però es tracta d'una àrea de cobertura que va del 5% al 23% l'any 1987 i es transforma en un 24% i un 44% l'any 2003. Tenint en compte les diferències numèriques existents entre ajuntaments, quasi tots ells dupliquen la seva presència femenina amb el pas dels anys.

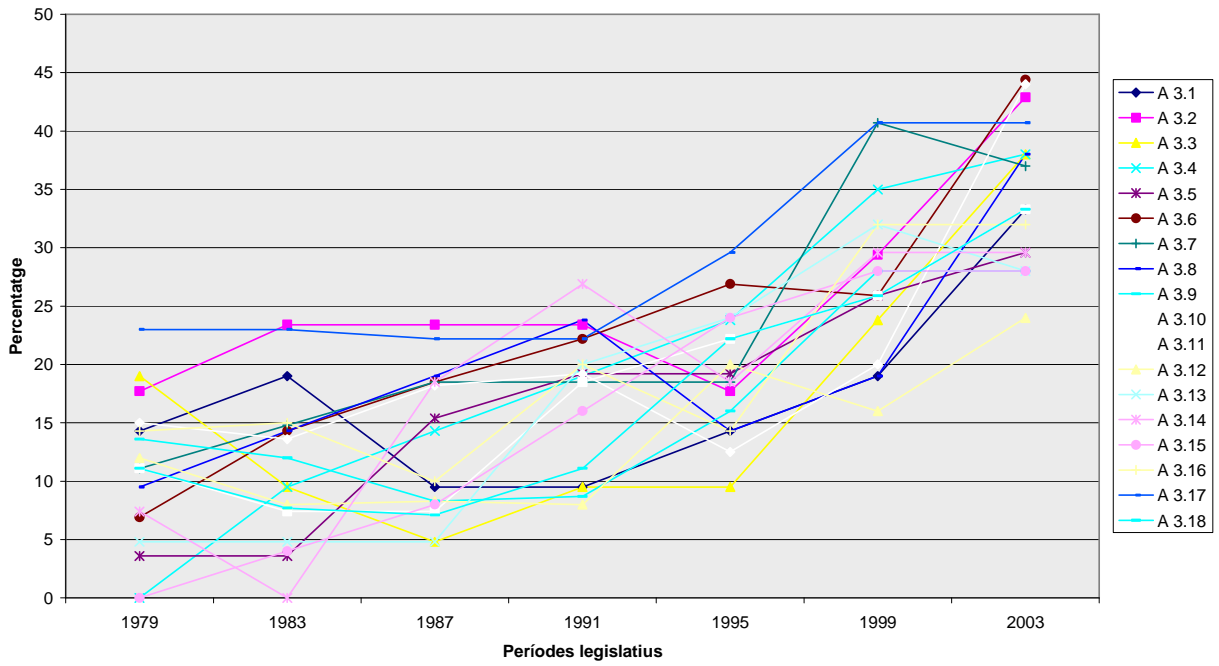
En el model IV trobem 8 consistoris que a l'any 2003 tenen una presència femenina que va del 19% al 40%, el que implica importants divergències. Tampoc es pot parlar d'una progressió regular, sinó que s'observen en més d'un cas puntes de representativitat que disminueixen considerablement la legislatura següent.

D'aquesta primera observació no sembla que existeixi una relació directa entre el percentatge de dones electes presents en els ajuntaments i la definició política que es realitza de les polítiques d'igualtat en gènere.

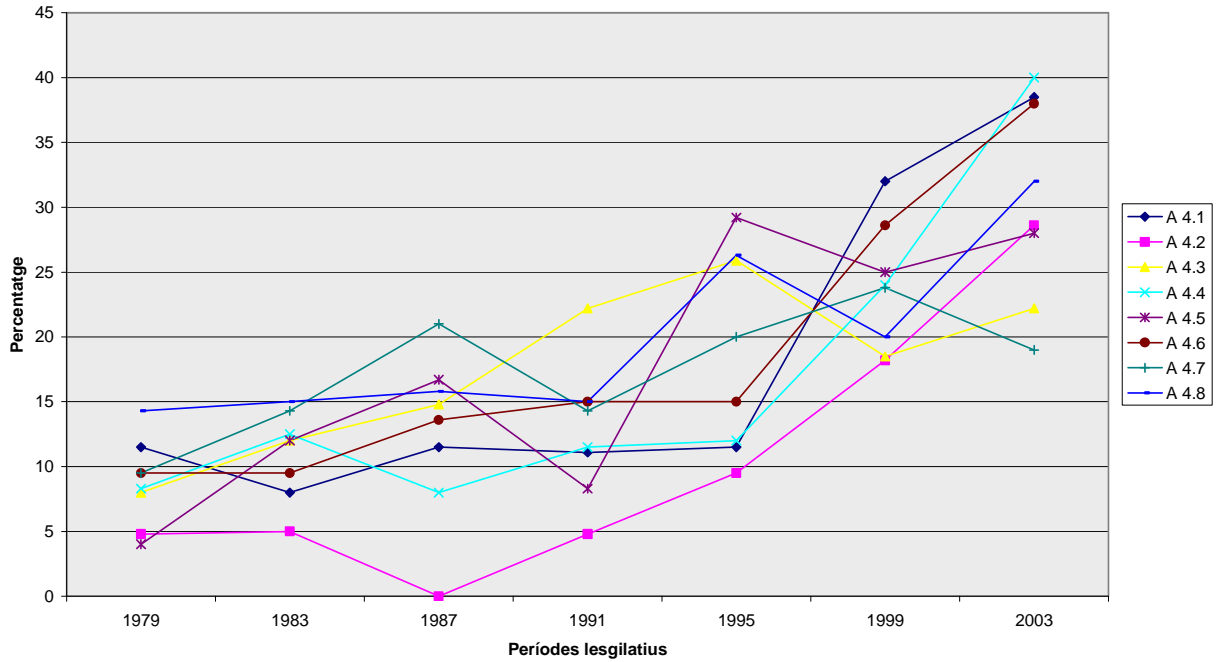
Quadre 1. Presència femenina en els ajuntaments per models

% dones regidores en els Ajuntaments Model III

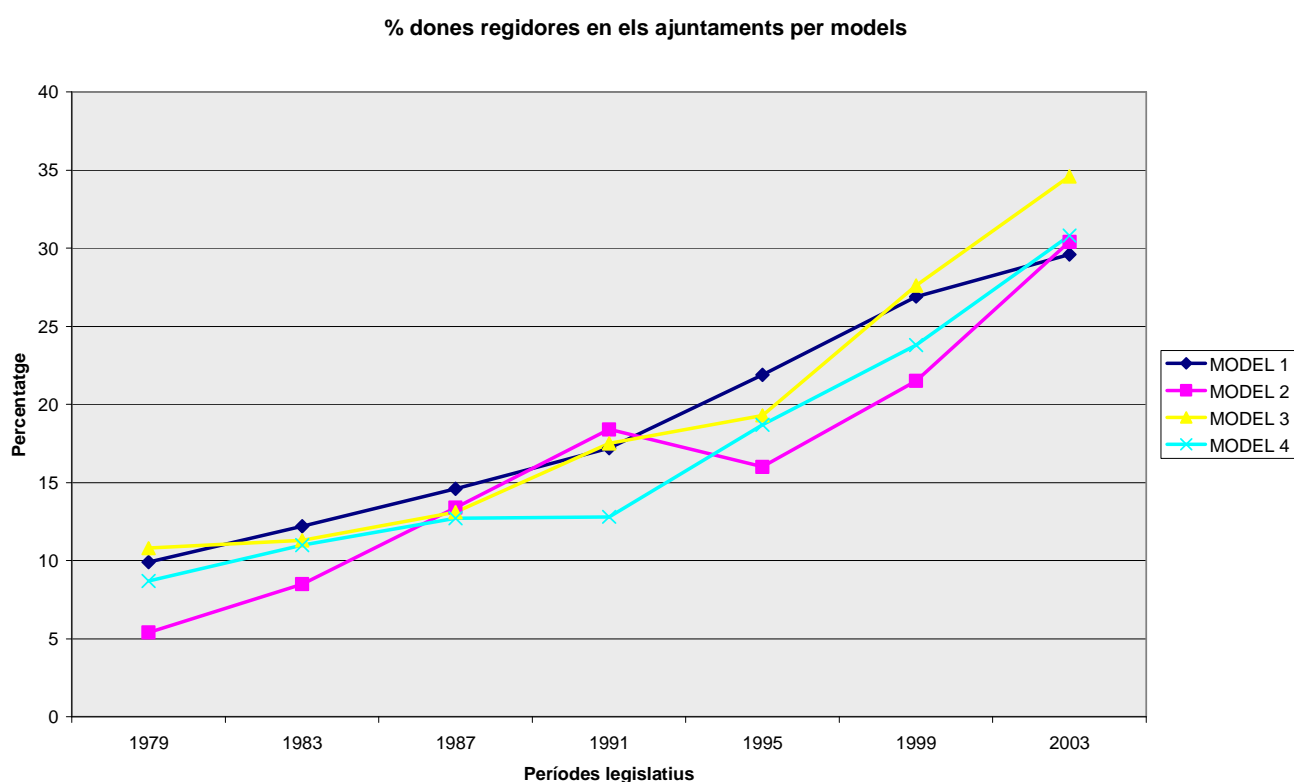
% dones regidores Ajuntaments Model IV

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

Amb l'objectiu d'analitzar fins a quin punt això és cert s'ha passat a resumir les dades de cada model per extreure'n una sola trajectòria. Per a fer-ho s'ha fet la mitjana de les dones regidores per a cada període legislatiu en cada un dels quatre models. Informació recollida en el quadre 2.

Quadre 2. Mitjana de la presència femenina en els ajuntaments dels 4 models d'anàlisi des de 1979 a 2003

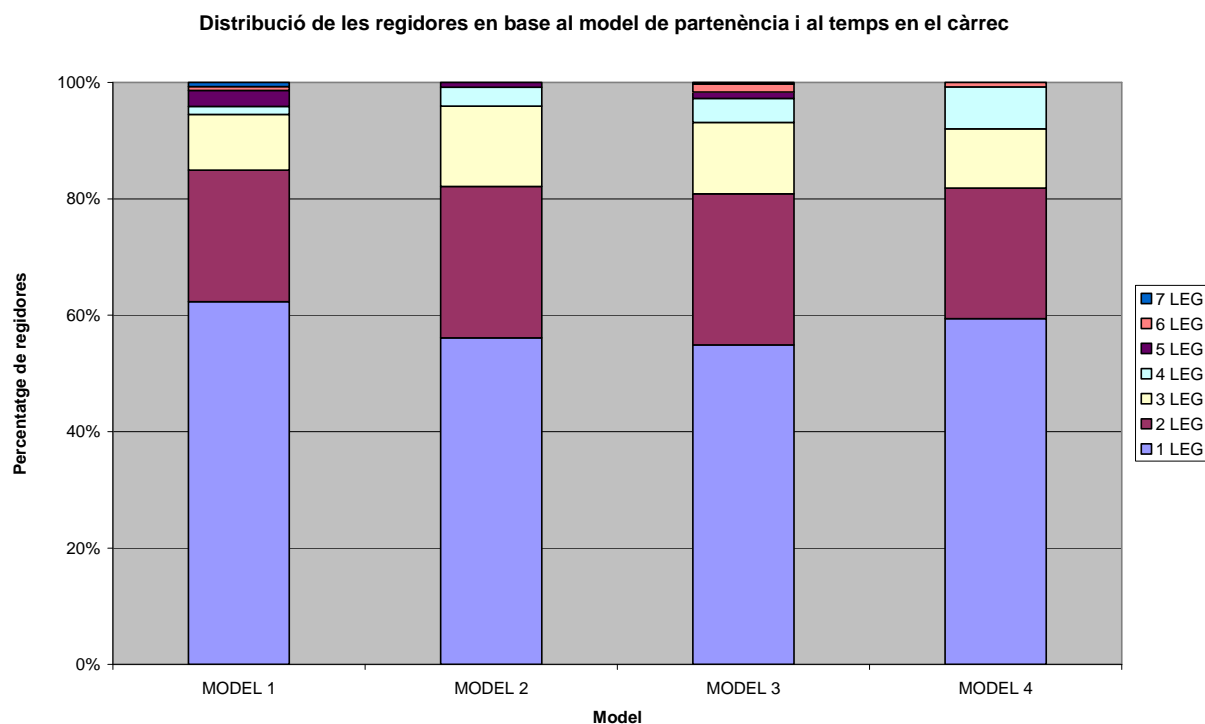
Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

El quadre 2 posa en evidència que la presència de dones electes en els consistoris no implica entendre les polítiques d'igualtat en gènere com polítiques de gènere i implementar una aproximació dual que combini polítiques adreçades exclusivament a les dones amb polítiques públiques de gènere. Tampoc es pot deduir que hi hagi una relació entre els percentatge de dones polítiques presents en els ajuntaments i la manera en que s'entenen les polítiques d'igualtat en gènere. Els quatre models comparteixen la mateixa tendència a incrementar el número de dones electes, que passa d'un mínim entre el 5% i el 10% l'any 1979 a un màxim entre el 30% i el 35% l'any 2003. No es pot afirmar, conseqüentment, que un major número de dones implica una major sensibilitat de gènere en l'ajuntament.

Permanència en el càrrec

En segon lloc s'ha volgut analitzar si el temps de permanència en el càrrec de regidora influeix en la posició que l'ajuntament defensa davant de les polítiques d'igualtat en gènere. En aquest apartat no s'han tingut en compte el percentatge de dones, sinó la vida política de cada dona considerada singularment. Des d'aquest punt de vista l'estudi ha analitzat el comportament polític de 738 dones, que són les dones que han estat regidores (govern i posició) en els 45 ajuntaments analitzats durant 7 legislatures, és a dir, del 1979 al 2003.

Quadre 3. Permanència en el càrrec de les regidores en cada model

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

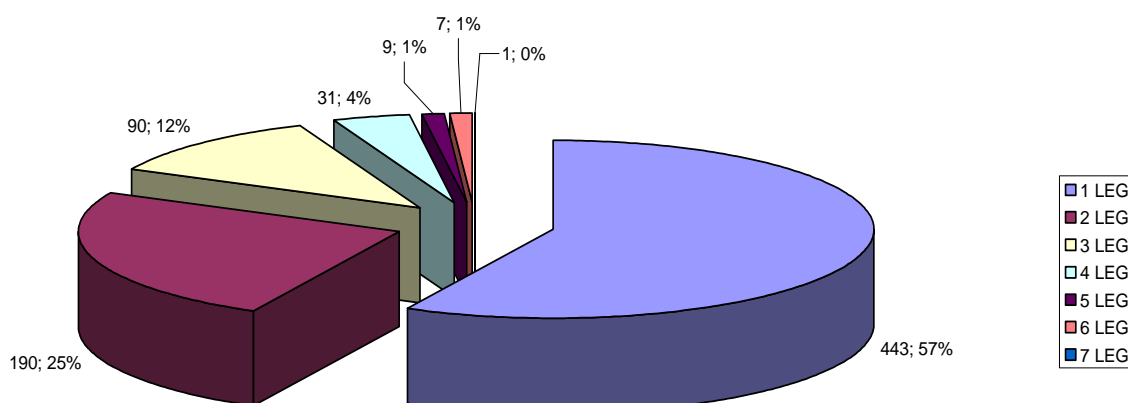
És interessant observar com en tots els models més de la meitat de les dones que han estat regidores ho han estat per una sola legislatura, al voltant d'un 20% només per dues legislatures i un 10% per 3 legislatures. L'única diferència rellevant entre models és que en el quart model el percentatge de dones que han estat en el càrrec per més de tres legislatures és superior a la de la resta de models. Aquestes variacions són tan lleugeres

que no es possible considerar que la permanència sigui un aspecte que marqui la diferència entre l'idea política que els ajuntaments tenen de les polítiques d'igualtat en gènere.

Si s'observa la realitat de les dones regidores dels ajuntaments catalans des del 1979 fins el 2003 sense diferenciar models (quadre 4) s'aprecia que el 57% (443 dones) ho ha estat per només una legislatura, el 25% (190 dones) per dos legislatures i el 12% (90 dones) durant tres legislatures, sent un 6% (48 dones) les dones que han estat regidores per un període superior als 12 anys (més de tres legislatures).

Quadre 4. Permanència en el càrrec de les regidores dels ajuntaments catalans des de 1979 a 2003

Distribució de les regidores de tots els partits en base al número de legislatures en el càrrec

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

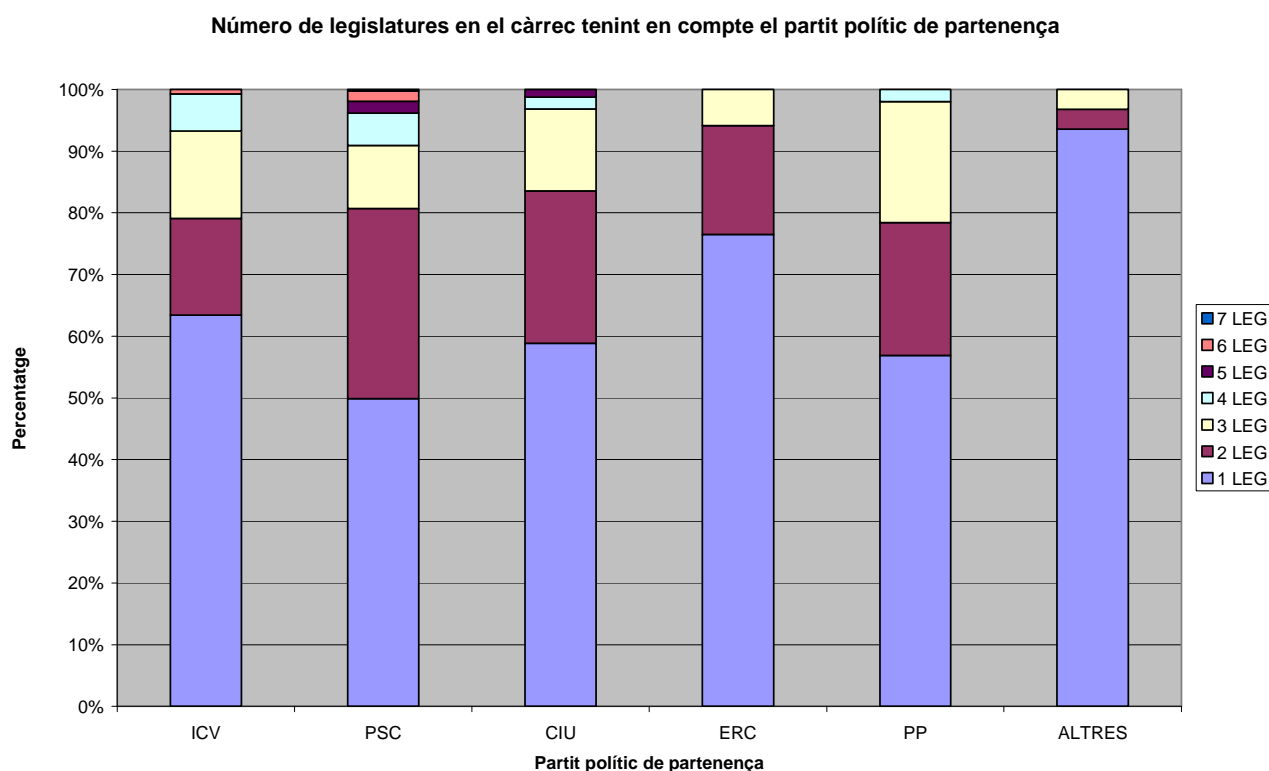
Tenint en compte que en l'anàlisi realitzada per elaborar la classificació dels ajuntaments en els diferents models (Gelambí, 2005) es va apreciar que els partits polítics s'acostaven a la temàtica de manera diversa i que els partits d'esquerres, sobretot el PSC i ICV¹² es

12 Seguint les indicacions que trobem en l'explicació dels indicadors seleccionats per la base de dades de l'ICPS hem estandarditzat la denominació dels grups polítics presents en els ajuntaments, el que implica no haver tingut en compte les variacions nominatives existents en les diferents legislatures. Aquesta opció s'ha realitzat amb l'objectiu de facilitar futures comparacions. Per exemple, el Partit Socialista de Catalunya (PSC) que, en les eleccions locals de 2003, es va presentar sota la denominació de PSC-Progrés Municipal, en les de 1999 ho va fer com PSC-Progrés Municipal de Catalunya i en la resta com PSC-PSOE, per a nosaltres és sempre PSC. Les agrupacions polítiques d'ordre local o comarcal s'han agrupat com sota la categoria "altres partits".

posicionaven d'una forma majoritària en el tercer i el quart model, s'ha considerat interessant analitzar si existeix alguna diferència en els anys que les dones es mantenen en els càrrecs tenint en compte els partits polítics de pertinença.

Els quadres 5 i 6 resumeixen els anys de permanència de les regidores en el càrrec tenint en compte el partit polític en el que es milita.

Quadre 5. Permanència en el càrrec tenint en compte el partit polític de pertinença

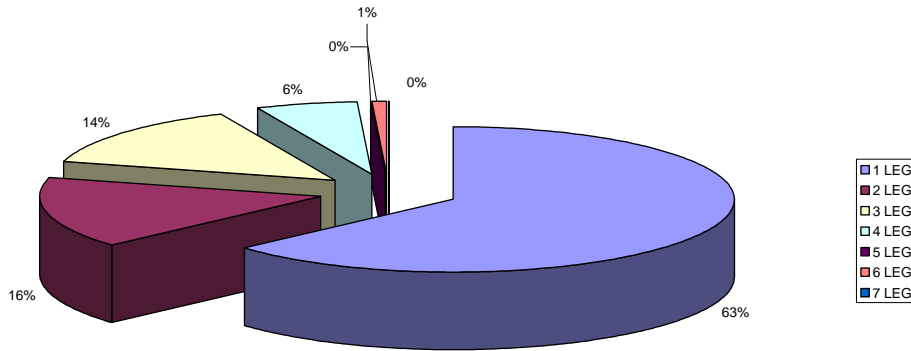

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

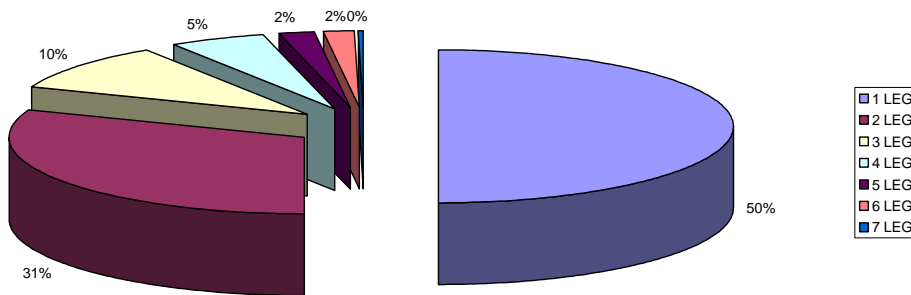
La primera dada que crida l'atenció és que en tots els partits polítics com a mínim la meitat de les dones que han estat regidores han durat una sola legislatura. Les diferències entre partits polítics s'obtenen d'analitzar l'altra 50% de dones que han estat en el càrrec més de 4 anys. Les dones que han estat en el càrrec un sol període legislatiu representen el 76% de les dones regidores d'ERC, el 63% de les dones d'ICV, el 59% de CiU, el 56% de les del PP, i el 50% de les dones del PSC. El partit polític en el que més regidores ostenten el càrrec per més d'una legislatura és el Partit Socialista de Catalunya, amb un 31% de dones han estat regidores durant 2 legislatures i un 10% durant tres legislatures. I finalment, el partit polític que té un percentatge de dones superior que s'han mantingut en el càrrec durant tres legislatures és el PP.

Quadre 6. Permanència en el càrrec de les dones regidores tenint en compte el partit polític al que pertanyen

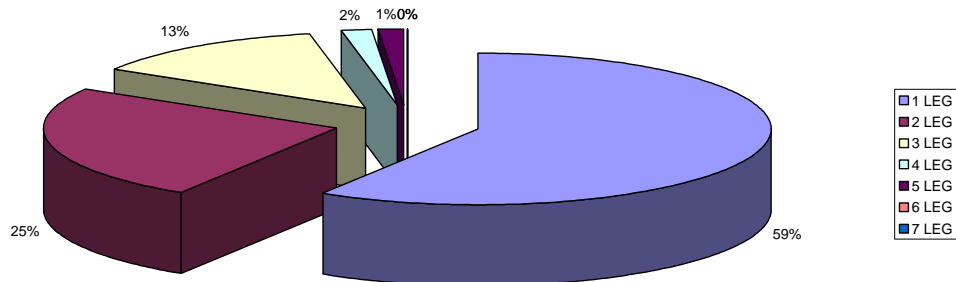
ICV: Distribució de les regidores en base a les legislatures en el càrrec

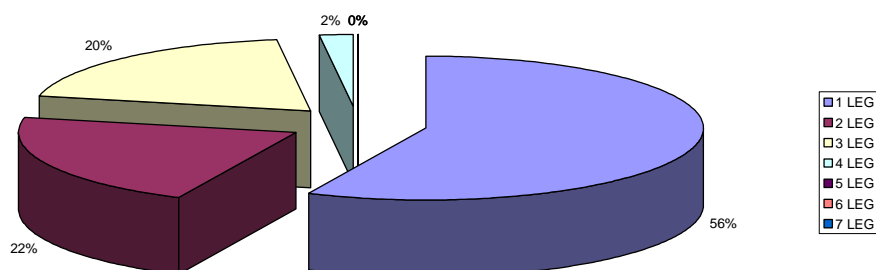
PSC: Distribució de les regidores en base al número de legislatures en el càrrec

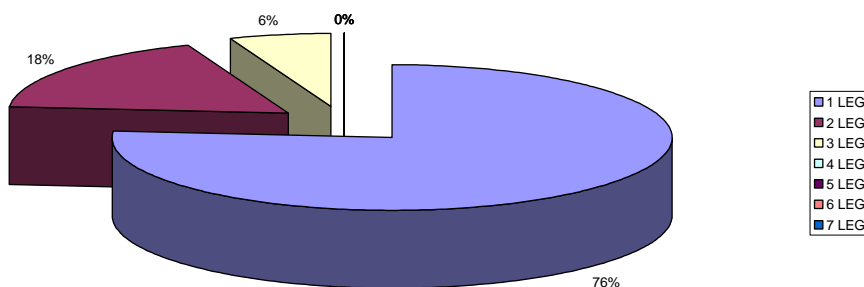
CiU: Distribució de les regidores en base al número de legislatures en el càrrec

PP: Distribució de les regidores en base al número de legislatures en el càrrec

ERC: Distribució de les regidores en base al número de legislatures en el càrrec

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

Tot i que sí que s'han pogut observar diferències entre els partits polítics (quadre 6) no és possible relacionar-les amb la definició que els ajuntaments realitzen de les polítiques d'igualtat de gènere. L'ideari polític serà, per tant, més decisiu que el comportament de les dones dins de cada partit.

Presència femenina en el govern de la ciutat

Després d'haver observat com la simple presència de dones en els ajuntaments no assegura una determinada definició de les polítiques públiques d'igualtat en gènere l'estudi es centra a analitzar la influència que pot tenir la presència de dones en el govern de la ciutat. Per a fer aquest càlcul s'ha tingut en compte el número d'homes i de dones que es troben en el govern i en l'oposició de la ciutat, classificació que es realitza en la base de dades de l'ICPS¹³. Els números que es presenten exposen quin és el percentatge de dones regidores en el conjunt de persones electes que componen el govern de la ciutat, és a dir, sense tenir en compte aquells regidors i regidores que estan a l'oposició.

El quadre 7 demostra com els 4 ajuntaments que formen el Model I presenten 4 trajectòries diferents amb importants alts i baixos, el que implica que en un determinat mandat, per exemple, hi hagi més d'un 30% de dones en el govern i en la legislatura successiva aquest percentatge es vegi reduït en 20 punts, passant a ser un 10%. De totes maneres, si s'analitza la composició femenina resultant de les eleccions de l'any 1983 i es compara amb els resultats obtinguts el 2003, sense tenir en compte què ha passat en les altres legislatures, s'observa un increment important, que va de l'interval 9%-14% a l'interval 22%-33%.

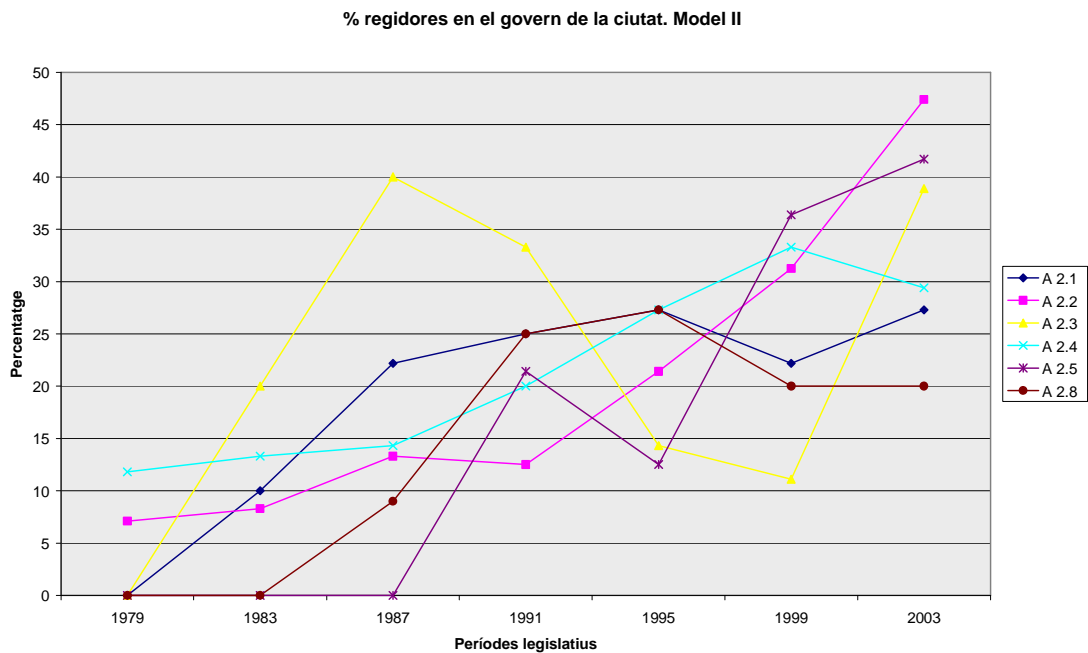
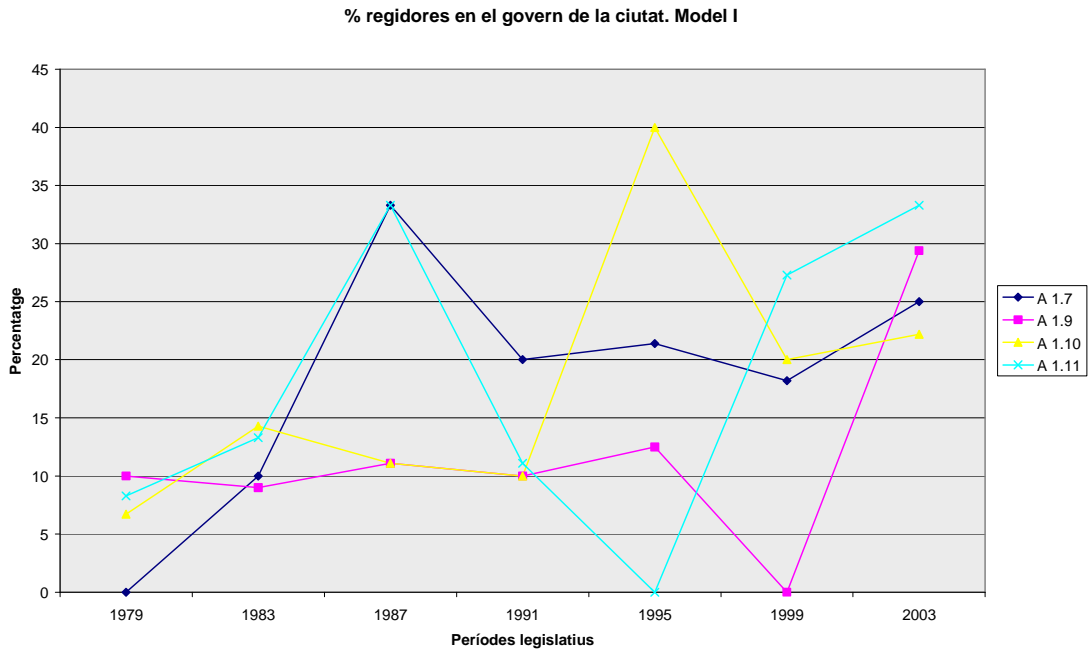
El model II també es caracteritza per una presència femenina molt irregular en el govern. En termes generals es pot afirmar que existeix una tendència favorable a l'increment d'aquesta presència, però observant els alts i baixos que s'han produït en l'evolució experimentada des de l'any 1979 és difícil afirmar que l'assoliment de percentatges que van del 20% al 47% l'any 2003 sigui una victòria sense marxa endarrere.

En el model III s'observa un major equilibri en la composició del govern de la ciutat, els canvis que experimenta la presència femenina són menors que en els altres dos models, existint un creixement més gradual que va de l'interval 8%-25% a 26%-50%, el que representa un creixement mínim del 50%. Existeixen dues excepcions a aquest comportament compartit, es tracta d'un ajuntament que passa de no tenir cap dona en el

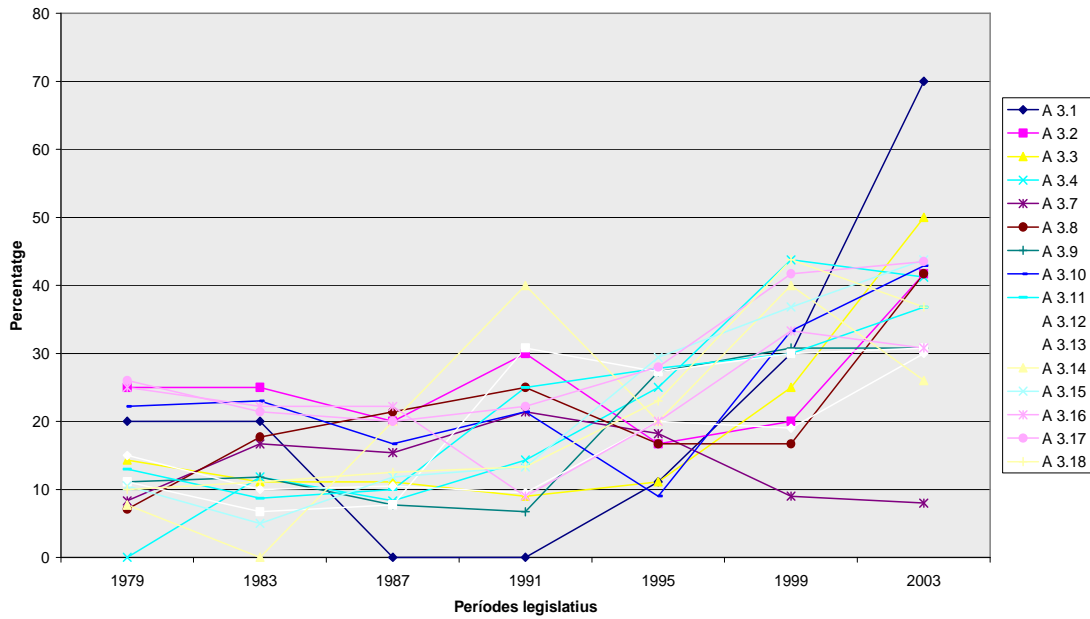
¹³ Centrant-nos en les persones que participen del govern s'ha extret el percentatge corresponent a les dones electes dins del govern. El banc de dades de l'ICPS no disposa d'aquesta informació sobre tots els ajuntaments de la nostra mostra, el que produeix que tinguem menys entrades, passant de 45 ajuntaments a 32. Els ajuntaments exclosos són sobretot els de fora de la província de Barcelona i pertanyen a tots els models.

govern l'any 1991 a tenir-ne el 70% el 2003, i un altre consistori en el que la presència femenina no creix amb el pas dels anys i continua sent del 7% l'any 2003.

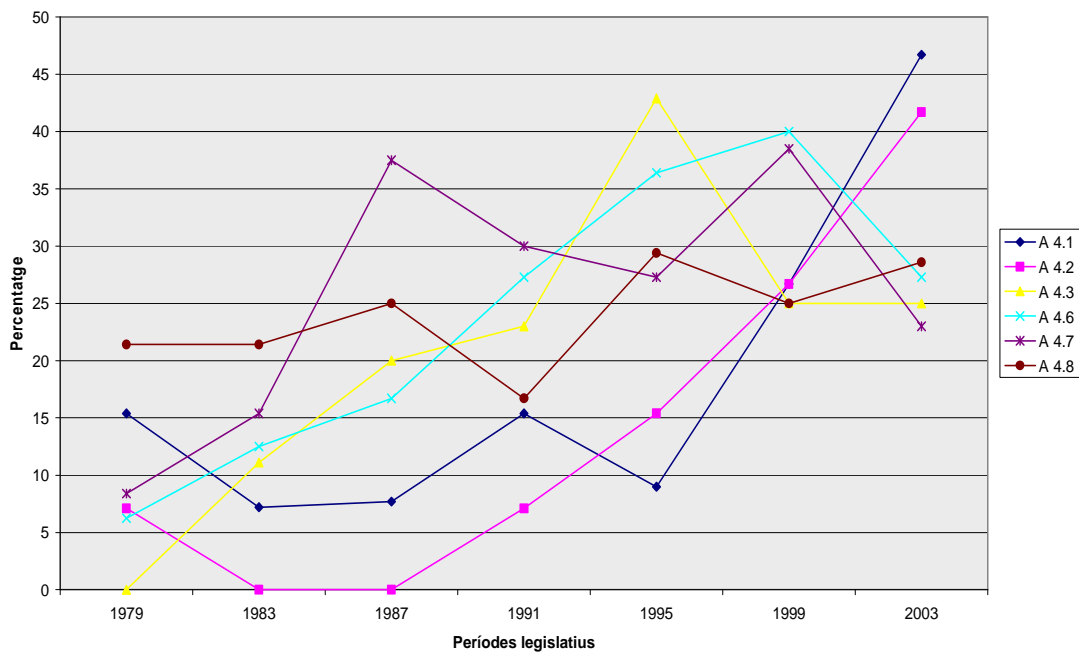
Quadre 7. Presència femenina en els governs dels ajuntaments per models

% regidores en el govern de la ciutat. Model III

% regidores en el govern de la ciutat. Model IV

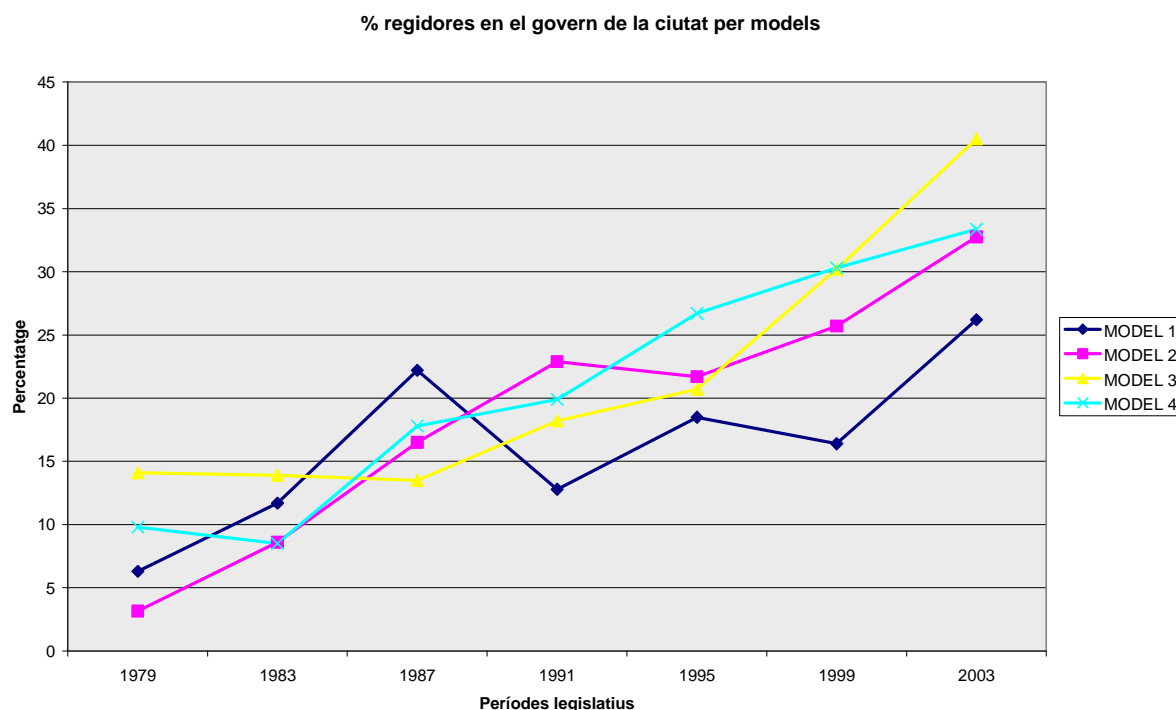
Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

En últim lloc, els sis ajuntaments que s'analitzen del model IV es caracteritzen per tenir diferents comportaments en l'evolució de la presència femenina en el govern de la ciutat. Dos consistoris demostren una clara tendència positiva a favor de l'increment de dones en

el govern, arribant a ser més del 40% dels regidors l'any 2003. Uns altres dos ajuntaments van assolir la quota del 40% l'any 1999 baixant fins el 25-30% el 2003. Un altre cas supera el 40% l'any 1991 situant-se en les dues darreres legislatures al 25%. I l'últim consistori mostra una tendència irregular cap al creixement fins assolir quasi un 30% de presència femenina en el govern de la ciutat.

Després d'haver pogut observar que existeix alguna relació entre les polítiques d'igualtat en gènere i les dones presents en llocs de govern s'ha realitzat un resum dels diferents models per confirmar possibles tendències. En el quadre 8 es presenta la mitjana de les dones presents en el govern de la ciutat per models i per períodes legislatius.

Quadre 8. Mitjana de la presència femenina en els governs dels ajuntaments dels quatre models d'anàlisi des de 1979 a 2003

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

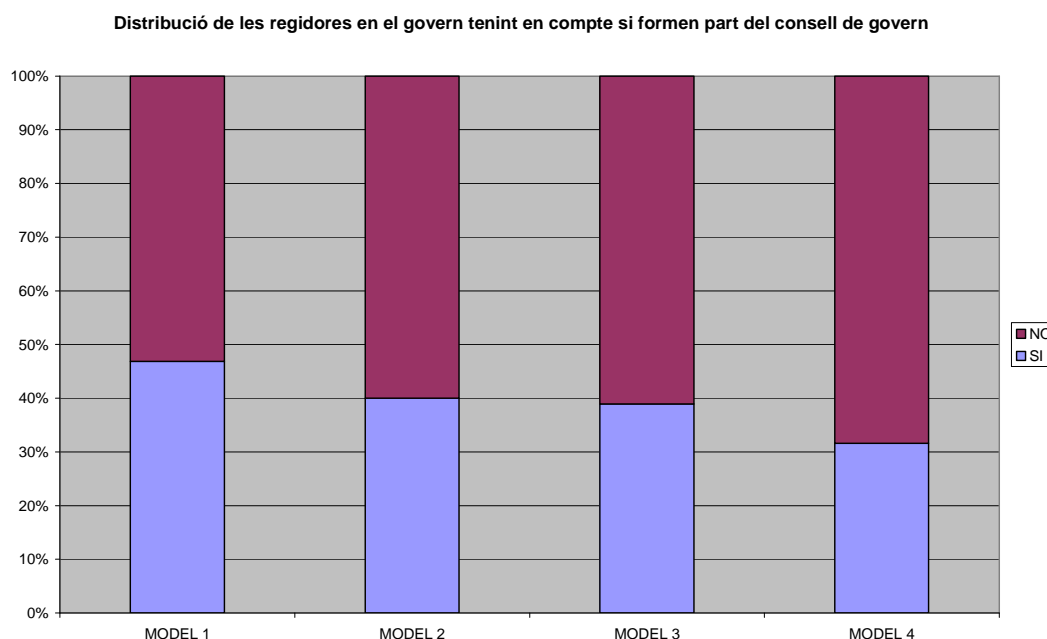
Mentre no ha estat possible establir cap tipus de relació entre el percentatge de dones en els ajuntaments i les polítiques d'igualtat en gènere que es realitzen, la presència de dones en el govern de la ciutat si que sembla rellevant. De la informació que ens proporciona el quadre 8 es pot establir que la presència de dones en el govern afavoreix la introducció de les desigualtats i discriminacions de gènere en l'agenda institucional. Els municipis del Model I que defensen que aquestes polítiques no són necessàries en àmbit local són els que

presenten, en promig, un menor percentatge de dones en el govern. Per tant, la presència de dones en el govern de la ciutat es pot considerar que facilita la introducció de les polítiques d'igualtat en gènere en l'agenda municipal. I, en el sentit contrari, el número de dones en el govern dels ajuntaments que han inclòs la problemàtica de la igualtat en gènere dins de la seva agenda ha anat incrementant amb el pas dels anys, segurament com a conseqüència de les polítiques que l'ajuntament està realitzant. El que no és possible afirmar en aquest moment de l'anàlisi és que existeixi una relació causal directa entre el percentatge de dones presents en el govern de la ciutat i la manera en què aquest ajuntament entén les polítiques d'igualtat en gènere.

Dones tinentes d'alcaldia i alcaldesses

Havent observat que si que és rellevant el percentatge de dones regidores al govern de la ciutat, en aquest apartat s'analitza quina influència té que hi hagi més o menys dones dins del consell de govern, és a dir, en el nucli dur on es decideixen les directrius polítiques municipals. Per a fer aquesta anàlisi s'ha tingut en compte el percentatge de dones que formen part d'aquest nucli dur de les regidores que formen part del govern de la ciutat. Aquestes dades només les coneixem en relació a la darrera legislatura, per tant, les conclusions que es podran elaborar s'hauran de considerar un punt de partida d'una posterior anàlisi que tingui en compte més legislatures.

Quadre 9. Distribució de les dones regidores en el govern de la ciutat tenint en compte si formen part o no del consell de govern (2003)

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

El quadre 9 demostra una tendència contrària al que hauríem pogut imaginar. El percentatge de dones que formen part del govern és menor com més evolucionada és la definició que els seus ajuntaments defensen de polítiques d'igualtat en gènere.

Si es relaciona aquesta informació amb l'obtinguem en el quadre 8 es pot afirmar que en els ajuntaments dels models II, III i IV la presència de dones en l'equip de govern és menor perquè existeix un major percentatge de dones, mentre que en el model I les dones són tan poques, que les que hi ha els és hi més fàcil obtenir una tinença d'alcaldia.

Si s'observen les dones alcaldesses existents en els diferents models s'aprecia que en tots ells hi hagut dones que han assumit l'alcaldia: 2 dones en el model I, una socialista que ha estat en el càrrec per 7 legislatures (l'última com alcaldessa) i una convergent, que ha estat en l'ajuntament per dos períodes legislatius. En el model II hi ha hagut dues dones alcaldesses, que pertanyen al PSC i ambdues han estat regidores per diverses legislatures, concretament durant tres i quatre períodes legislatius. El model III que és el més nombrós és en el que es troben més dones alcaldesses, un total de 5 dones, dues d'elles ho han estat per dues legislatures, totes pertanyen al PSC i excepte en un cas que només ha estat regidores per dues legislatures, la resta ho han estat durant 5 (1 cas), 6 (2 casos) i 7 (1 cas) períodes legislatius. En el model IV hi hagut una dona alcaldessa, del PSC i que ha estat regidora durant 4 legislatures.

Crec que és important ressaltar la dada que la majoria de dones que acaben sent alcaldesses, realitat que es dona entre les dones del PSC, ho són després d'una consolidada experiència dins de l'ajuntament com a regidores. Seria interessant poder observar fins a quin punt aquesta característica es dona entre els homes que esdevenen alcaldes.

Haver detectat dones alcaldesses en els quatre models ens porta a firmar que la seva presència tampoc assegura una determinada posició davant de les polítiques municipals d'igualtat en gènere.

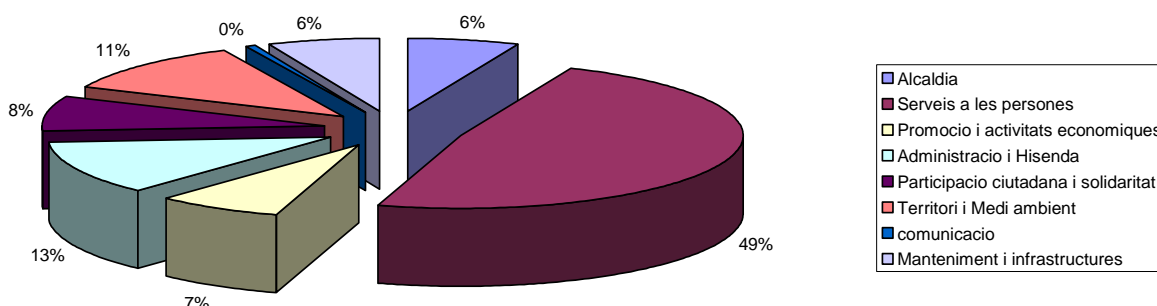
Tipologia de responsabilitats

L'últim aspecte que interessa analitzar és si el tipus de responsabilitat assignada a les regidores que formen part del govern de la ciutat influeix en la manera en que els ajuntaments defineixen les seves polítiques d'igualtat en gènere.

Per a fer aquesta classificació s’han tingut en compte els governs creats a partir de les eleccions del 2003, els únics sobre els quals la base de dades de l’ICPS ens proporciona aquesta informació¹⁴.

Quadre 10. Distribució de les responsabilitats municipals entre les regidores en el govern (2003)

Distribució de responsabilitats a les regidores en el govern

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l’ICPS

Sense entrar encara en les diferències que existeixen entre els quatre models el quadre 10 posa en evidència que quasi el 50% de les regidores amb responsabilitats polítiques municipals s’encarreguen d’algun tema corresponent a l’àrea serveis a les persones.

Les regidories que s’han creat dins d’aquesta àrea portades per dones en els diferents ajuntaments són les següents:

Benestar i cohesió social	Joventut i comunicació
Benestar social (en 2 ajuntaments)	Joventut i dona
Consum i acció cívica	Joventut i salut
Cultura (en 5 ajuntaments)	Joventut, esports i dona

14 La base de dades de l’ICPS ha agrupat les responsabilitat institucional, és a dir, el tipus d’àrea temàtica de la qual són responsables els càrrecs electes de les diferents institucions en categories homogènies. Es diferencien set àrees temàtiques: administració i hisenda, manteniment i infraestructures, participació ciutadana, serveis a les persones, territori i medi ambient, comunicació i promoció i activitats econòmiques. Dins de cada una d’aquestes àrees s’han inclòs un llistat de possibles responsabilitats que nosaltres hem seguit.

Cultura i educació (en 2 ajuntaments)	Patrimoni
Cultura i joventut (2)	Patrimoni cultural
Cultura, solidaritat i joventut	Política lingüística
Dona (6)	Salut i benestar social
Dona i comunicació	Salut i educació
Dona i discapacitat	Salut, dona i solidaritat
Dona i recursos humans	Salut, serveis socials i gent gran
Educació (3)	Sanitat
Educació i comunicació	Sanitat i consum (3)
Educació i cultura	Sanitat i dona
Educació i família	Sanitat i serveis socials
Educació i gent gran	Sanitat, consum i dona
Educació i salut	Serveis a les persones
Educació, cooperació i igualtat gènere	Serveis a les persones
Educació, cultura i seguretat	Serveis a les persones
Educació, dona i immigració	Serveis a les persones i comerç
Ensenyament	Serveis socials (8)
Ensenyament i esports	Serveis socials i barris
Ensenyament i medi ambient	Serveis socials i dona (3)
Ensenyament i universitat	Serveis socials i ensenyament
Ensenyament, cultura i joventut	Serveis socials i gent gran
Esports (4)	Serveis socials i joventut
Esports i joventut	Serveis socials i salut
Formació i barris	Serveis socials i sanitat
Gent gran	Serveis socials, consum i gent gran
Gent gran i dona	Serveis socials, sanitat i dona
Joventut (6)	Serveis socio-sanitaris
Joventut i captació de recursos	Universitat

En segon lloc, el 13% de les dones amb responsabilitats polítiques municipals intervien dins de l'àrea d'Administració i Hisenda. Concretament les dones són titulars de les següents regidories:

Coordinació econòmica
Govern municipal
Governació i personal
Hisenda (4)
Hisenda i organització
Hisenda i personal (3)
Hisenda, administració i joventut
Hisenda, organització i comunicació
Interior
Presidència
Presidència i protocol
Recursos humans i barris
Règim intern i promoció econòmica

Seguretat ciutadana
Serveis centrals i promoció econòmica
Serveis generals (3)
Serveis personals

En tercer lloc, l'11% de les dones regidores s'encarreguen d'una de les següents regidories dins de l'Àrea de Medi Ambient i Territori:

Ciutat sostenible
Medi ambient (7)
Medi ambient i agermanament
Medi ambient i sostenibilitat
Medi ambient i transport
Medi ambient i urbanisme
Mobilitat, territori i seguretat
Obres
Planificació urbanística (2)
Territori
Transport
Urbanisme
Urbanisme i medi ambient
Urbanisme i obres menors
Urbanisme i promoció econòmica
Urbanisme, obres i medi ambient

Distribuïnt-se la resta de responsabilitats de forma bastant equilibrada, el 8% són responsables d'alguna regidoria dins de l'Àrea de Participació ciutadana i solidaritat, el 7% dins Promoció i Activitats Econòmiques, un 6% de Manteniment i Infraestructures i un altre 6% és responsable d'alcaldia, és a dir, són alcaldesses.

ÀREA PARTICIPACIÓ CIUTADANA I SOLIDARITAT
Acció cívica
Acció cívica i educació
Convivència i seguretat
Informació i atenció ciutadana
Participació ciutadana (2)
Participació ciutadana i dona
Participació ciutadana i gent gran
Participació ciutadana i promoció econòmica
Participació i solidaritat
Relacions comarcals
Relacions socials
Sistemes d'informació
Solidaritat
Solidaritat i cooperació (2)

Solidaritat i polítiques transversals
ÀREA DE PROMOCIÓ I ACTIVITATS ECONÒMIQUES
Comerç
Comerç, consum i turisme
Comerç, turisme i participació ciutadana
Desenvolupament local
Promoció de la ciutat (3)
Promoció de la ciutat i turisme
Promoció econòmica (2)
Promoció econòmica i comerç
Promoció econòmica i ocupació
Promoció econòmica i treball
Promoció i participació
Turisme
ÀREA DE MANTENIMENT I INFRAESTRUCTURES
Districte
Manteniment
Neteja i zones verdes
Serveis interns i atenció ciutadana
Serveis municipals (2)
Serveis personals
Serveis urbans
Serveis, festes i descentralització
Via pública (2)
Via pública i OAC
Via pública i transport

Una vegada s'ha observat aquesta preeminència de les dones en els encàrrecs relacionats amb els serveis de les persones passem a veure si aquesta tendència es reproduïx en els 4 models de definició de polítiques d'igualtat en gènere.

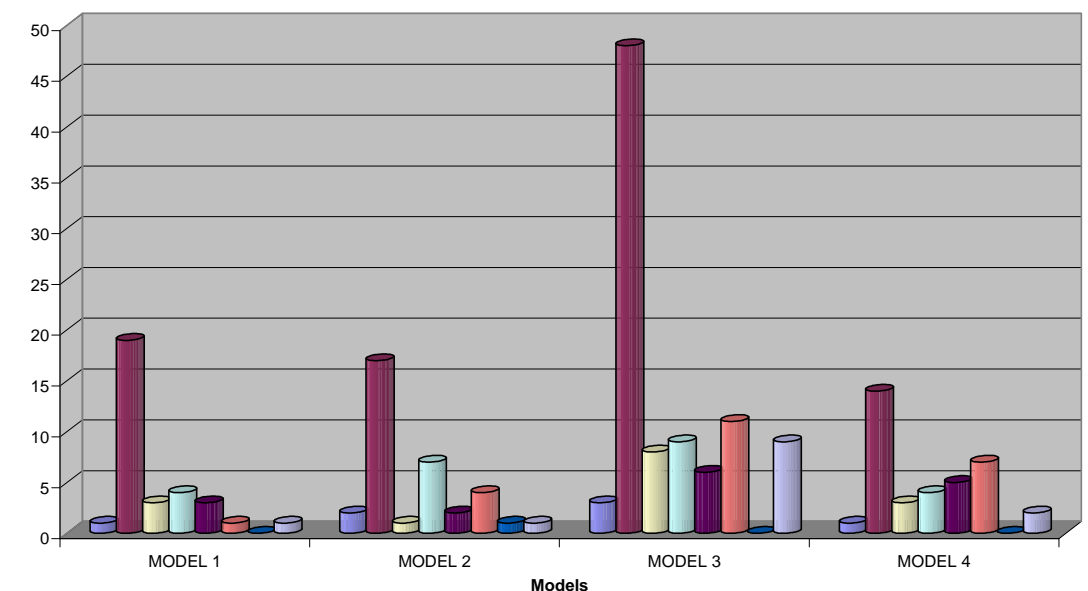
Si es té en compte la visió que els ajuntaments tenen de les polítiques d'igualtat de gènere (els quatre models), la distribució de responsabilitats és la que recull el quadre 11.

El quadre 11 demostra que si que existeix una relació entre la idea política de les polítiques d'igualtat en gènere i les responsabilitats que assumeixen les dones en l'ajuntament. El percentatge de dones responsables de regidories de l'àrea de serveis a les persones va disminuint a mesura que passem d'un model a un altre, passant del 55% en el model I al 30% en el model IV.

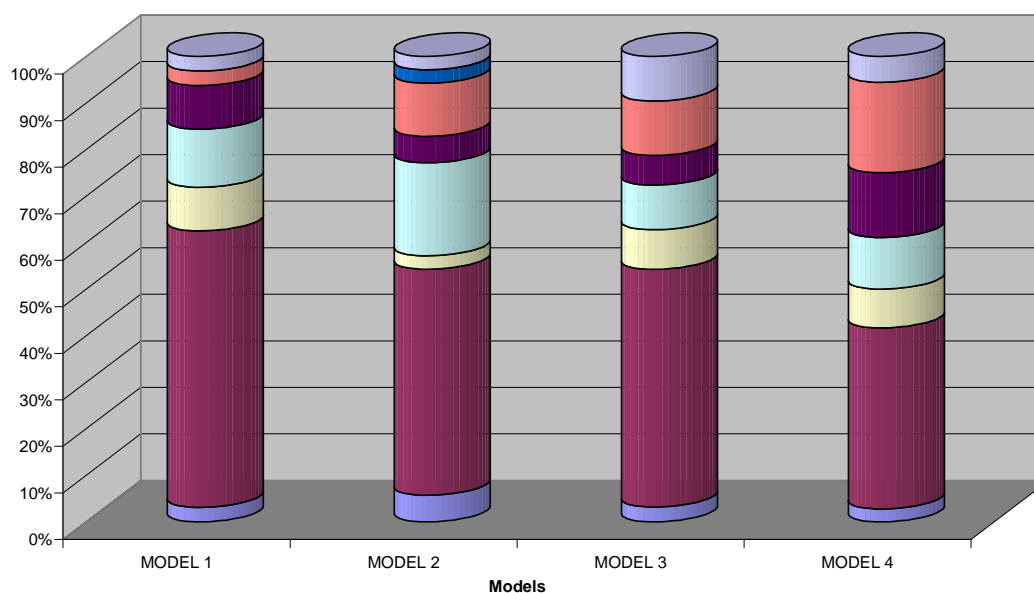
Respecte a la resta de responsabilitats polítiques és més difícil establir conclusions. Les diferències més rellevants entre models és centren en el model II i model IV en els quals un 20% de les dones amb càrrec es concentren en l'àrea d'administració i hisenda pel model II i en l'àrea de territori i medi ambient pel model IV.

Quadre 11. Distribució de les responsabilitats municipals entre les regidores en el govern (2003) tenint en compte els models de polítiques d'igualtat en gènere

Distribució de responsabilitats polítiques per models (números absoluts)

Distribució de responsabilitats polítiques per models (percentatges)

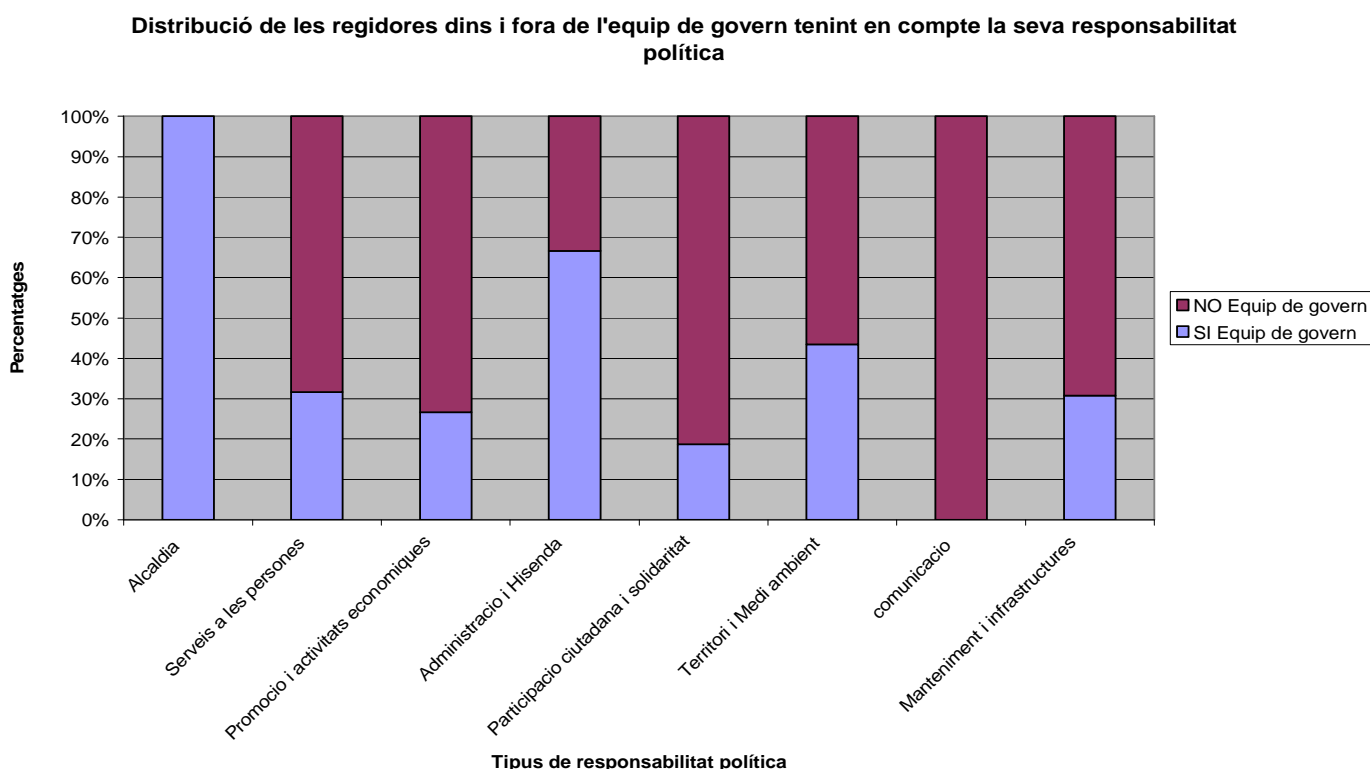
Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

Un altre aspecte que és interessant valorar i analitzar és si la responsabilitat que tenen les dones que formen part de l'equip de govern com a tinentes d'alcaldia influeix en la manera que els ajuntaments defineixen les seves polítiques d'igualtat en gènere.

El quadre 12 resumeix les dones regidores dins de cada àrea que formen part de l'equip de govern, és a dir, que també són tinentes d'alcaldia. En el quadre 11 s'ha vist com més de la meitat de dones regidores tenen una responsabilitat en l'àrea de serveis a les persones, ara si observa com només un 30% d'elles formen part del consell de govern, percentatge que es dona entre les regidores de manteniment i infraestructures, sent un mica inferior entre les dones que han assumit responsabilitats en administració i hisenda i passant a ser d'un 20% entre les dones regidores en l'àrea de participació ciutadana i solidaritat. En canvi, el 40% de les regidores responsables de territori i medi ambient i el 65% de les responsables d'administració i hisenda formen part de l'equip de govern dels respectius ajuntaments.

D'aquesta gràfica es pot deduir que les àrees de 'Participació ciutadana i Solidaritat' i 'Administració i Hisenda' tenen un major pes polític dins dels ajuntaments i que atribuir la seva titularitat a dones si que és signe d'empoderament. El que ara interessa veure és si aquest empoderament influeix en les polítiques d'igualtat en gènere que els ajuntaments realitzen.

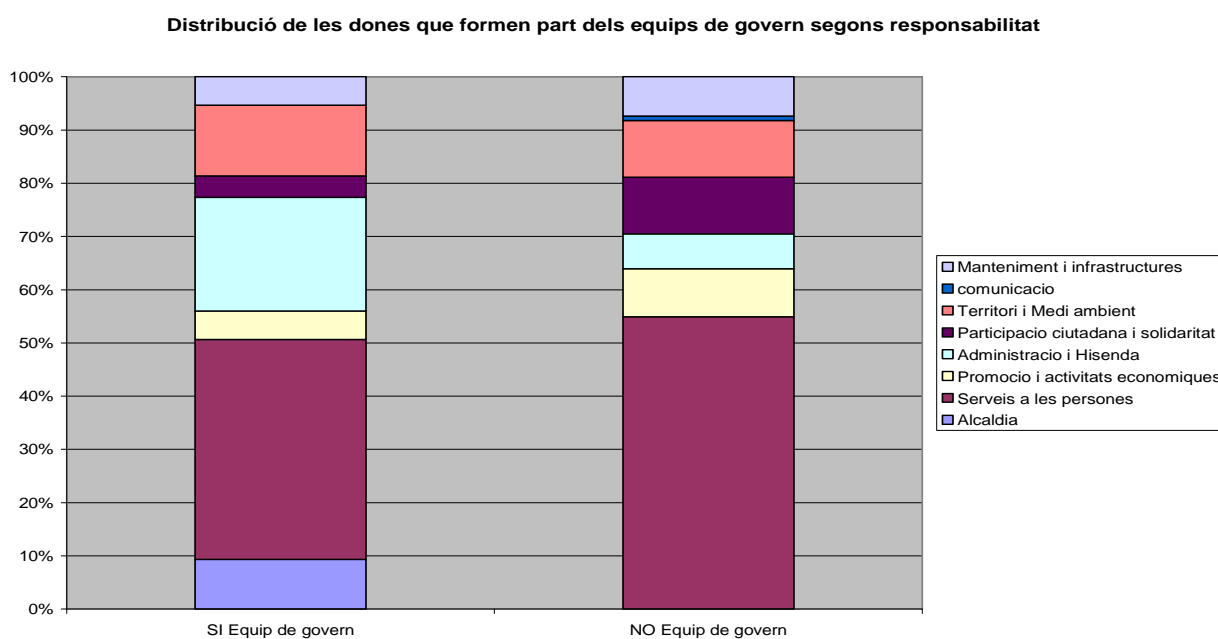
Quadre 12. Distribució de les regidores dins i fora de l'equip de govern tenint en compte la seva responsabilitat política

Si es té en compte la composició dels equips de govern en base a les responsabilitats que assumeixen les dones (quadre13) es possible observar com el 40% de les dones que són tinentes d'alcaldia tenen una responsabilitat de l'àrea de serveis a les persones, un 20% de l'àrea d'administració i hisenda, un 10% de l'àrea de territori i medi ambient, mentre que 'manteniment i infraestructures' i 'promoció i activitats econòmiques' representen ambdós un 5% del total de dones tinentes d'alcaldia, ocupant el darrer lloc les dones amb responsabilitats en participació ciutadana i solidaritat que representen menys del 5%.

Les dones, per tant, encara tenen majors dificultats que els homes per entrar dins del nucli dur dels governs municipals.

Quadre 13. Distribució de responsabilitats entre les dones que formen part dels equips de govern dels ajuntaments (2003)

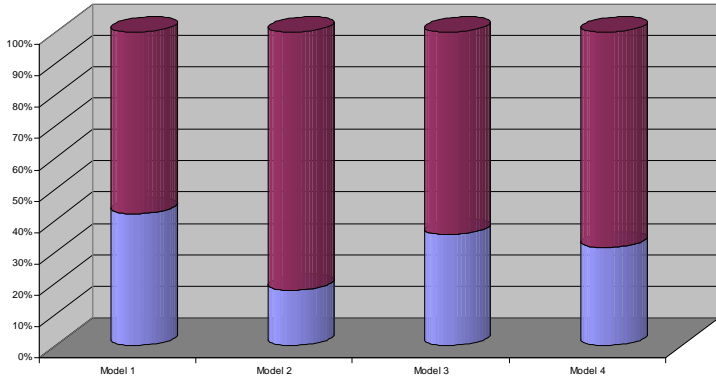
Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

En el quadre 14 s'analitza aquesta mateixa dada tenint en compte el model on s'ha introduït cada ajuntament. Es possible veure diferències entre els quatre models, mentre els quatre models tenen dones regidores de les àrees de serveis a les persones i d'administració i hisenda que són tinentes d'alcaldia, amb diversos percentatges. Tan sols el model III i IV tenen una composició més plural dels consells de govern, a on també trobem regidores de les àrees de participació ciutadana i solidaritat, territori i medi ambient i manteniment i infraestructures. Per tant, si que és possible afirmar que en l'empoderament de les dones a

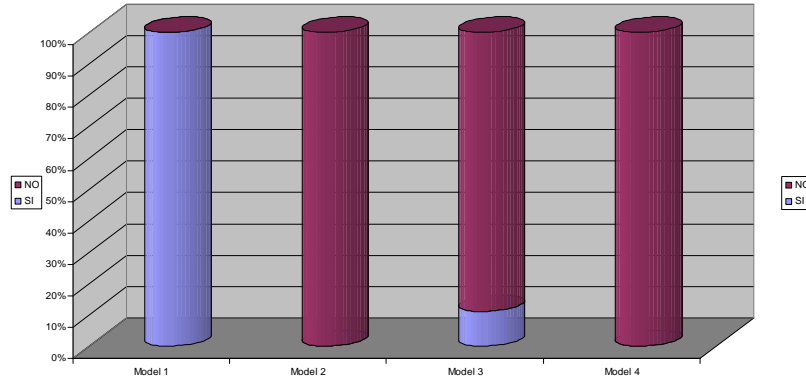
partir de la seva inclusió dins d'àrees normalment masculines influeix en la definició que l'ajuntament realitza de les polítiques d'igualtat en gènere.

Quadre 14. Distribució de les responsabilitats de les regidores que formen part de l'equip de govern tenint en compte els models de polítiques d'igualtat en gènere, 2003

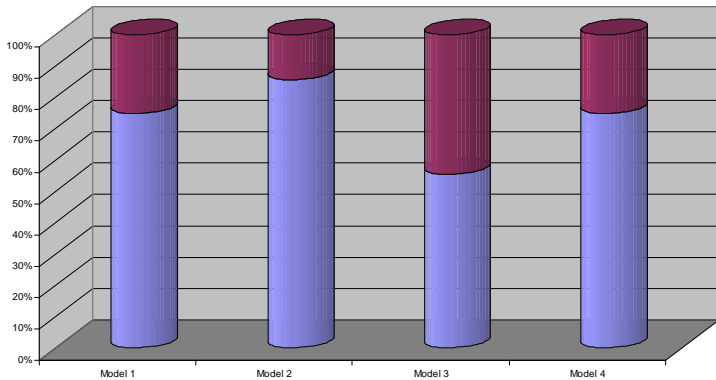
Distribució de les regidores de SERVEIS A LES PERSONES en base a si formen part de l'equip de govern per models

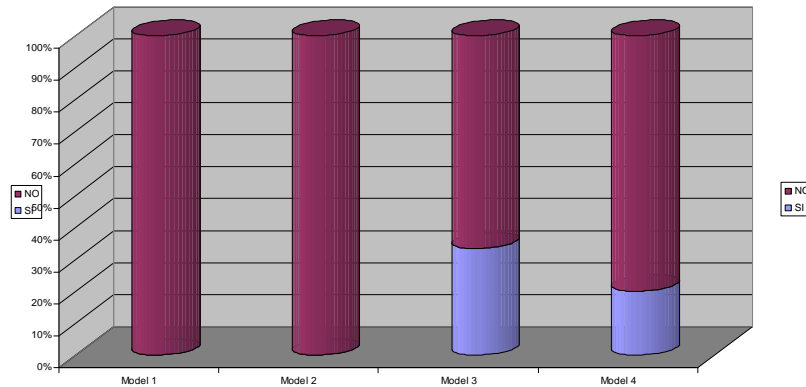
Distribució de les regidores de PROMOCIÓ I ACTIVITATS ECONÒMIQUES en base a si formen part de l'equip de govern per models

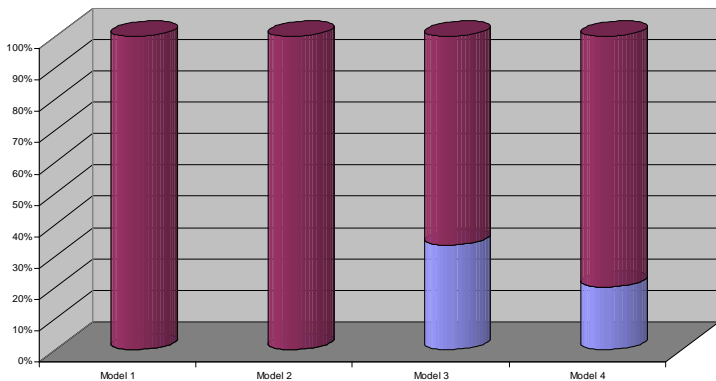
Distribució de les regidores d'ADMINISTRACIÓ I HISENDA en base a si formen part de l'equip de govern per models

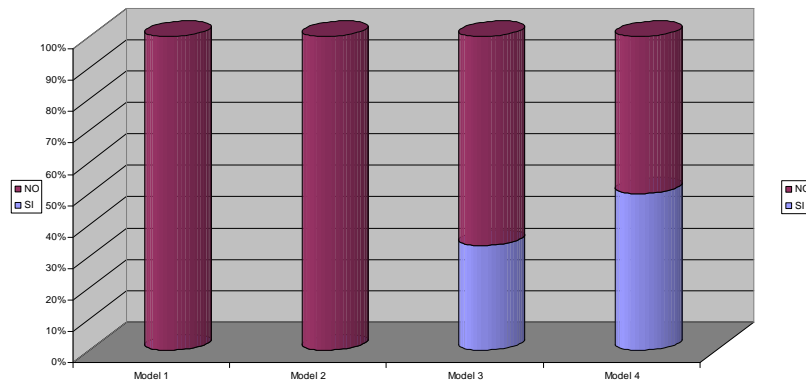
Distribució de les regidores de PARTICIPACIÓ CIUTADANA I SOLIDARITAT en base a si formen part de l'equip de govern per models

Distribució de les regidores de TERRITORI I MEDI AMBIENT en base a si formen part de l'equip de govern per models

Distribució de les regidores de MANTENIMENT I INFRASTRUCTURES en base a si formen part de l'equip de govern per models

Font: elaboració pròpia amb les dades del Banc de dades de l'ICPS

Conclusions

L'anàlisi que s'ha realitzat s'ha centrat en la recerca de possibles connexions entre la presència femenina en els ajuntaments catalans i la definició que aquests realitzen de les polítiques d'igualtat en gènere.

S'ha treballat amb quatre models de polítiques d'igualtat en gènere. El primer model es caracteritza perquè engloba tots els ajuntaments que no han introduït dins de la seva agenda política la problemàtica de les desigualtats i discriminacions de gènere, i que, per tant, no realitzen polítiques d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes. El segon model està format pels ajuntaments que si que actuen davant de les desigualtats i discriminacions de gènere realitzant polítiques adreçades a les dones amb majors dificultats o que es troben en risc d'exclusió social. El tercer model recull tots els consistoris que entenen les polítiques d'igualtat en gènere com polítiques adreçades a les dones per incrementar la seva presència en tots aquells àmbits en el que estan infrarepresentades. Consideren que l'empoderament de les dones portarà tots aquells canvis que siguin necessaris. El quart model està format pels ajuntaments que defensen una visió més moderna de les polítiques d'igualtat en gènere, un enfocament dual que combina les accions positives adreçades a les dones o a problemes concrets de desigualtats i discriminacions de gènere amb la introducció transversal de la perspectiva de gènere.

La primera conclusió que es pot extreure de l'anàlisi és que amb el pas dels anys ha incrementat el número de dones electes en els ajuntaments de Catalunya. Aquesta tendència es produeix, amb diferents alts i baixos, i amb diferents percentatges en els ajuntaments dels quatre models de polítiques d'igualtat en gènere. Per tant, el percentatge de dones regidores en els ajuntaments no influeix de forma decisiva en la definició que es realitzi de les polítiques per a la igualtat en gènere.

En segon lloc, no ha estat possible establir cap relació causal entre la permanència de les dones com a regidores i el comportament polític municipal respecte a les polítiques d'igualtat en gènere. S'han detectat diferents comportaments en els diferents partits polítics però no han resultat ser rellevants en l'objectiu d'aquesta anàlisi.

En tercer lloc s'ha pogut veure com la presència de dones en els governs de la ciutat (no en l'oposició) si que és rellevant ja que assegura la introducció de les desigualtats i diferències de gènere en l'agenda municipal. Els ajuntaments dels models II, III i IV presenten uns percentatges superiors de dones en el govern que els existents en el model I i amb una tendència a incrementar el seu nombre. No ha estat possible, però, establir lligams entre el percentatge de dones en el govern i la manera en que s'entenen aquestes polítiques.

En quart lloc, s'ha observat que no és rellevant el percentatge d'aquestes dones regidores en el govern que són a més a més tinents d'alcaldia, ja que els percentatges superiors s'han obtingut en el model I.

En cinquè lloc, el tipus de responsabilitat que s'atribueix a les dones regidores si que sembla tenir relació amb la definició que l'ajuntament realitza de les polítiques d'igualtat en gènere. El percentatge de dones que s'ocupen de temes de l'àrea de serveis a les persones és molt superior en el model I que en el model IV. A mesura que evoluciona el concepte de polítiques per a la igualtat en gènere, és a dir, que es passa del model II, al model III i al model IV, es va reduint el percentatge de dones amb responsabilitats de serveis a les persones i van incrementant les altres responsabilitats polítiques.

En últim lloc la distribució de responsabilitats influeix en la definició de les polítiques d'igualtat en gènere perquè determinades àrees tenen més presència en els equips de govern i atribuir a dones aquests encàrrecs és un clar símbol d'empoderament, que és dona sobretot en els models III i IV. Els ajuntaments que aposten per les polítiques d'igualtat en gènere atribueixen més responsabilitats a les dones en aquells àmbits considerats tradicionalment com a masculins. La diferència entre models la podem extreure del número de dones responsables d'aquestes àrees que formen part, a més a més, de l'equip de govern, és a dir, són tinents d'alcaldia.

Per acabar es possible afirmar que les dues primeres hipòtesis del treball han estat confirmades, mentre s'ha refutat la tercera hipòtesi.

H1: La presència de dones en els equips de govern afavoreix la realització de polítiques per a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

H2: La presència de dones no garanteix que existeixi sensibilitat de gènere dins de l'ajuntament. Sent molt important el partit polític que pertanyen.

H3: Un major número de dones i una major continuïtat d'aquestes en política facilita que es treballi amb una idea més moderna de polítiques de gènere.

En relació a la segona hipòtesi de treball es pot considerar que el partit polític és més influent que el percentatge de dones electes en els ajuntaments pel fet que en aquest estudi s'ha vist que el percentatge per si sol no és rellevant i en l'anàlisi realitzada per classificar els municipis en els diferents models (Gelambí 2005) es va observar que els partits polítics inflüen de forma important en la idea política que l'ajuntament defensava, tot i que no existia una vinculació del 100% entre idea política i partit política, acabant sent decisiva les característiques singulars de les persones responsables d'aquestes polítiques d'igualtat en gènere en cada ajuntament.

Bibliografia

- Arranz, F. (ed.) (2000). *Las políticas públicas a favor de las mujeres*, Madrid: Instituto de Investigaciones Feministas UCM.
- Beveridge, F.; S. Nott i K. Stephen (2000). "Mainstreaming and the engending of policy-making a men to an end?". *Journal of European Public Policy* 7:3 (Routledge: 385-405).
- Blakemore, K. i R. Drake (1996). *Understanding equal Opportunity policies*, London: Prentice Hall / Harvester Wheatsheaf.
- Booth, C. I C. Bennett (2002). "Gender mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?", *European Journal of Women's Studies*, Vol. 9 nº 4: 430-446.
- Bustelo, M. (1999a). "Políticas públicas de igualdad de género en España: evolución y evaluación", a: M. Ortega, C. Sánchez i C. Valiente (eds.). *Género y Ciudadanía. Revisiones desde el ámbito privado*, Madrid: Instituto Universitario de Estudios de la Mujer. UAM.
- Bustelo, M. (1999). "El reto de la evaluación de las políticas de igualdad: hacia una evaluación de la perspectiva de género". Madrid: presentado en el Congreso AECPA, Salamanca.
- Bustelo, M. (2001) *La evaluación de las políticas de igualdad de género de los gobiernos central y autonómicos en España: 1995-1999* Tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología.
- Bustelo, M. i E. Peterson (2005) "Conciliación y (des)igualdad. Una mirada debajo de la alfombra de las políticas de igualdad entre mujeres y hombres" *SOMOS Revista de Desarrollo y Educación Popular*, Primavera, nº7: 32-37.
- Bustelo, M. I E. Lombardo (eds.) (2007) *Políticas de igualdad en España y en Europa*, València: Ed. Càtedra.
- Cousins, C. (1995). "Women and social policy in Spain: the development of a gendered welfare regime". *Journal of European Social Policy*, 5(3): 175-197.
- De la Fuente, M. (dir.) (2005) *Repensar les polítiques de gènere des de l'àmbit local*, Barcelona: ICPS.
- Diputació de Barcelona (2003) *Bones pràctiques i auditoria de gènere. Instruments per a polítiques locals*, Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Domínguez Alcón, C. (2001). *Construyendo el equilibrio. Mujeres, trabajo y calidad de vida*, Madrid: Instituto de la Mujer.
- Gelambí, M. (2005a) " La pràctica local: organització de la introducció de les polítiques de gènere als ajuntaments de Catalunya", De la Fuente (dir.) *Repensar les polítiques de gènere des de l'àmbit local*, Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, pp. 103-130.
- Gelambí, M. (2005b) "les polítiques de gènere als ajuntaments catalans: en procés de construcció" *Working Paper Institut de Ciències Polítiques i Socials*. Nº 243, Barcelona: ICPS.
- Gil Ruiz, J.M. (1996). *Las políticas de igualdad en España: avances y retrocesos*, Granada: Universidad de Granada.
- Gispert, C. (1990). "Políticas públicas a favor de las mujeres", a: J. Astelarra (ed.) *Participación Política de las mujeres*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (vol.109).
- Grupo de especialistas en Mainstreaming (EG-S-MS) (1999). *Mainstreaming de género. Marco conceptual, metodología y presentación de buenas practicas*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

- Hafner-Burton, E. i M. A. Pollack (2001). "Mainstreaming Gender in Global Governance", *EUI Working Papers. Robert Schuman Centre for advanced studies*, Florencia, N°2001/46.
- Hoskyns, C. (2001). "Cuatro Programas de Acción sobre igualdad de oportunidades" a: M. Rossilli (coord.). *Políticas de género en la Unión Europea*, Madrid: Narcea.
- Lefevre, M. C. (1999). "La integración de la igualdad de oportunidades para mujeres y hombres en las políticas y en las actividades de la Comunidad: un reto para la evaluación. Un ejemplo: los Fondos Estructurales", a: Instituto de la Mujer, *Evaluación de las políticas de igualdad*, Madrid: Instituto de la Mujer.
- Lewis, J. (2006) "Work / family reconciliation, equal opportunities and social policies: the interpretation of policy trajectories at the UE level and the meaning of gender equality", *Journal of European Public Policy*, Vol. 13 (3): 420-437.
- Lombardo, E. (2004) *La europeización de la política española de igualdad de género*, València: Tirant lo Blanc.
- Lombardo, E. (2007) "La desigualdad de género en la política: «marcos interpretativos» en España y la Unión Europea" a Bustelo i Lombardo *Las políticas de igualdad en Esoaña y en Europa*. València: Catedra.
- Lorber, J. (1994) *Paradoxes of Gender*, New Haven/London: Yale University Press.
- Lovenduski, J. (2005) *Feminizing Politics*. Cambridge: Polity Press.
- MacKay, F. i K. Bilton (2000). "Learning from experience: Lessons in Mainstreaming Equal Opportunities", *Governance of Scotland Forum*, Edinburgh: University of Edinburgh.
- Mazey, S. (2000) "Introduction: Integrating gender - intellectual and 'real world' mainstreaming", *Journal of European Public Policy* 7: 3 (Routledge): 333-345.
- Martínez, E. (1997). "Políticas públicas para la igualdad entre los sexos: reflexiones sobre el caso español (1975-1997) a: E. Uriarte i A. Elizondo (coords.). *Mujeres en política*, Barcelona: Ariel.
- Michaud, A. (2004) *Una ciudad a la medida de las mujeres. El papel de las municipalidades en el alcance de la igualdad de género*, Montreal: Federació Canadenca de Municipalitats.
- Pérez Cantó, P. (ed.) (2001). *También somos ciudadanas*, Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid.
- Pollack, M. A. i E. Hafner-Burton (2000). "Mainstreaming Gender in the European Union", *Harvard Jean Monnet Working Paper Series 2/00*, Cambridge.
- Rai, S. (2003) *Mainstreaming Gender, Democratizing the State? Institutional Mechanisms for the Advancement of Women*. Manchester: Manchester University Press.
- Rees, T. (1998). *Mainstreaming Equality in the European Union*, London: Routledge.
- Rossilli, M. (coord.) (2001). *Políticas de género en la Unión Europea*, Madrid: Narcea.
- Rubery, J., D. Grimshaw, C. Fagan, H. Figueiredo y M. Smith (2003) "Gender equality still on the European agenda – but for how long?" *Industrial Relations Journal* 34 (5): 477-497.
- Rubery, J., H. Figueiredo, M. Smith, D. Grimshaw y C. Fagan (2004) "The ups and downs of European gender equality policy", *Industrial Relations Journal* nº 35 (6): 603-628.
- Sensat, N. i R. Varella (1998). "Las políticas dirigidas a las mujeres: la acción pública para la igualdad entre los sexos", a: R. Gomà i S. Subirats (coords.) *Políticas públicas en España. Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*, Barcelona: Ariel.
- Squires, J. (2005) "Is Mainstreaming Transformative? Theorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation" *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, Volume 12, Number 3, Fall 2005, pp.366-388.

- Torns, T. (1994) *Las mujeres y el cambio de los tiempos*, Bellaterra: Departamento de Sociología, UAB.
- Torns, T. I F. Minguélez (coords.) (2003) *Temps i ciutat. L'estudi del temps a la ciutat més enllà de la seva dimensió horària*. Barcelona: Consell Econòmic i Social.
- True, J. (2003). "Mainstreaming Gender in Global Public Policy", *International Feminist Journal of Politics*, November 2003, vol. 5, no. 3, pp. 368-396(29).
- Ulrike, L. (ed.) (2003) *Gendering Europeanisation*, Brussel·les: P.I.E.-Peter Lang.
- Valiente Fernández, C. (1996a). *Políticas públicas de género en perspectiva comparada*, Madrid: Ediciones de la UAM.
- Valiente Fernández, C. (1996b). "Políticas de igualdad para las mujeres en la España democrática: la regulación del acoso sexual en el trabajo" a: AA.VV. *Pobreza, necesidad y discriminación. II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza*, Madrid: Fundación Argentaria.
- Valiente, C. (2006) *El feminismo de Estado en España: El Instituto de la Mujer (1983-2003)*. Valencia: Institut Universitari d'Estudis de la Dona. Universitat de València
- Varela Martí, R. (2000). "Las políticas de igualdad", a: Adelantado, J. (coord.) *Cambios en el estado del bienestar*, Barcelona: Icaria.
- Varela Martí, R. (2001). "Las políticas de igualdad e el ámbito del trabajo: una propuesta de construcción teórica desde el género" a: R. Radl Philipp (ed.). *Cuestiones Actuales de Sociología del género*. Madrid: CIS, Universidad Santiago de Compostela. Vilanova, M. (comp.) (1994). *Pensar las diferencias*, Barcelona: UB, ICD.
- Verloo (2005) "Displacement and empowerment: reflections on the Council of Europe approach to gender mainstreaming and gender equality" *Social Politics*, 12, 3, 344-366.
- Walby, S. (2004) "The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime", *Social Politics* Vol. 11 (1): 4-29.
- Webster, J. (2001) *Reconciling adaptability and equal opportunities in European workplaces*. Report for DG-Employment of the European Commission. London: Research & Consultancy in Work & Employment.
- Woodford-Berger, P. (2004) "Gender Mainstreaming: What is it (About) and Should we Continue Doing it?" *Institute for Development Studies Bulletin*, Vol. 35: 65-72.
- Woodward, A. (2001) "Gender Mainstreaming in European Policy: Innovation or Deception?", *Discussion Paper FS I 01-103 Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung*.
- Woodward, A. (2003) "European Gender Mainstreaming: Promises and Pitfalls of Transformative Policy", *Review of Policy Research*, Vol. 20 (1): 65-88.